

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

NSV Liidu Ajaloo Kateeder

RÄPINA TALURAHVA ÜLESTÕUS 1784.a.

D i p l o m i t ö ö

S E P P A, RUDOLF, Aja-
loo osakonna VI kursuse
mittestatsionaarne
üliõpilane

Juhendaja: ajalooteaduste
kandidaat S. VAHTRE

⁴
TRÜ NSV L ajal. kat.
nr. 1676.

Tartu 1962

SISSEJUHATUS

XVIII saj. viimane veerand Baltikumis sisaldab eneses juba tunduvald feodaal-pärisorjusliku korra laostumise jälgi. Süvenevad vastuolud tootlike jõudude ja tootmissuhete vahel. Klassivõitlus väljendub eksploateeritavate avalikes väljaastumistes eksploateerijate vastu. Toimub terav kokkupõrge kahe klassi, talupoegade ja feodaalide vahel.

Vastavalt marksismi-leninismi seisukohtadele toimub ajalooline areng seaduspäraselt. Igale nähtusele ja sündmusele vastab mingi põhjus. Need põhjused võivad paiguti olla vähemärgatavad, pealiskaudsel vaatlusel tundub nii mõnigi ajalooline sündmus juhuslikuna, kuid ligemal uurimisel ja neisse süvenemisel leiame, et ka neid juhivad seesmised varjatud seadused.¹

Käsitletavale teemale liginemiseks on võetud põhiliselt vaatluse alla majanduslik-sotsiaalne, kultuuriline ja õiguslik olukord XVIII saj. viimasel veerandil

¹ Fr. Engels, Ludwig Feuerbach ja klassikalise saksa filosoofia lõpp. Teoses: Karl Marx ja Friedrich Engels, Valitud teosed kahes köites, II kd., Tallinn 1960, lk. 322.

Liivimaal, eriti Rāpinas.

Sellele korrale omane feodaalühiskond kujutas endast niisugust klassidesse jagunemist, kus määratu suur enamus - feodaaltalurahvas oli täielikus sõltuvuses tühisest vähemusest - mõisnikest, kelle valduses oli maa.¹

Niisugustes tingimustes, teravate vastuolude taustal, toimuski Rāpina talurahva 1784.a. ülestõus, mille põhjuseks pealiskaudsel vaatlusel paistab olevat pearahamaks. Ligemal analüüsimisel osutub see vaid ajendiks. Sügavamad juured peituvad hoopis selleaegses majanduslik-sotsiaalses õigusetuses, kus isegi inimesi osteti ja müüdi.

XVIII saj. viimasel veerandil Liivimaal levinud rahutustelaine tekkimise süü püüavad mõisnike ideoloogid veeretada ainult 1783.a. kehtestatud asehalduskorrale, millega ei saa nõustuda.

On esinenud arvamusi,² et 1773. - 1775.a. Pugatšovi juhtimisel toimunud vene talupoegade ja kasakate ülestõusu ideed võisid kanduda ka Rāpinasse, kuna see piirnes otseselt vene aladega. Pögenemised Pihkva kuberman-

¹ V. I. L e n i n, Riigist. Teosed, 29. kd., Tallinn 1953, lk. 446.

² Vt. Eesti NSV ajalugu (kõige vanemast ajast tänapäevani). Teine trükk. Toimetanud G. Naan, Tallinn 1957.

gust Rāpinasse ja vastupidi olid sagedased. Põgenike hulgas võis ka leiduda poliitiliste ideede levitajaid. XVIII saj. lõpul leidus Eestis sunnitöolistena isegi Pugatšovi juhtimisel toimunud ülestõusust osavõtnuid.

Nendele eelpool märgitud faktidele ja esiletõstatud teoreetilistele küsimustele tuginedes ongi üles ehitatud käesolev töö, mille seisukohalt lähtudes leidub palju suunavaid ja juhendavaid mõtteid marksismi-leninismi klassikute teostes. Eriliselt tuleks märkida Fr. Engelsi tööd "Ludwig Feuerbach ja saksa klassikalise filosoofia lõpp" ning V. I. Lenini loengut "Riigist", mille ta pidas 1919.a. Sverdlovski ülikoolis.

Põhilist allikmaterjali leidub Eesti NSV Riikliku Ajaloo Keskarhiivi järgmistes fondides: Liivi-, Eesti- ja Kuramaa kindralkubernerite kantselei, Liivimaa kubermangu valitsus, Rāpina ev.-luteri Püha Mikaeli kirik, Liivimaa kubermangu revisjoni kirjade kogu ja Eestimaa kubernerite kantselei.

Ka Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimelises Kirjandusmuuseumis leidub mõningal määral materjali Mäledu Jaani kirjade ja ajaloolise traditsiooni näol.

Trükitud allikmaterjalidest, mida käesolevas töös on kasutatud, tuleks kõigepealt nimetada Liivimaa kindralkubernerite patente ja riigivalitsuse poolt antud ukaase.

Eriti väärtuslikku allikmaterjali leidub mõningate kaasaegsete, XVIII saj. viimase veerandi balti-saksa autorite J. W. Krause ja G. Merkeli töödes, kes seal iseloomustavad eestlaste rasket olukorda.

Väga mitmekesisest materjali on esitanud ka balti-saksa autor A.W. Hupel, mida käesolevas töös on kasutatud.

Käsitletavaid fakte, eriti 1784.a. ülestõusu ja parun Löwenwolde tapmist on seostatud kohalike rahvapärimustega, mis üllatavalt tõepärastena on säilinud.

Riia ja Leningradi Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis allikmaterjalidega polnud võimalik tutvuda, tuli kasutada peamiselt läti ajaloolase M. Stepermanise uurimusi.

Raskusi tekitas käesoleva töö juures ka asjaolu, et Räpina ap.-õigeusu kiriku arhiiv on hävinud, mistõttu nii mõnegi küsimuse lahendamisel tekkis kahtlusi.

TALURAHVA OLUKORD LIIVIMAAL XVIII SAJ.

VIIMASEL VEERANDIL

XVIII saj. viimase veerandi algusel oli Liivimaa talupoeg peaaegu õigusteta. Nii esines mõis tulunduslikult täieliku parasiidina, imedes endasse temale kuuluva talurahva tööjõu nii otseselt mõisa töös kui ka kaudselt mitut liiki andamite võtmisega.¹

Talupoega suunas tööle harilikult mõisnik oma otsese esindaja, valitseja näol, aga tegelikuks igapäevaseks sundijaks oli talupoegade eneste hulgast võrsunud kubjas. Nn. "kodukari" täideviijaks, vitsanuhtluse andjaks oli harilikult kas mõisa aida-, talli- või vahimees: aastaringselt neil pidevat tööd polnud, sellepärast kujunes neile see ebainimlik tegevus siis üheks lisakohustuseks.

Kurnav hobu- ja jalateoorjus, ülejõukäivad voorikohustused, igasugused naturaalmaksud mõisnike kasuks, talupoegade sidumine käsist-jalust ja tööks oma maatükil vajaliku aja puudumine - kõik see iseloomustab kujukalt

¹ H. K r u u s, Eesti ajalugu kõige uuemal ajal I. Eesti rahvusliku ärkamiseni, Tartu 1927, lk. 12.

Liivimaa teoorjade rasket majanduslikku olukorda.¹

Talupojal kõige olulisemaks koormiseks kujunes nn. "korraline tegu", mis seisnes selles, et talust käis mees hobuse ja rakendiga ning talu varustusega harilikult aasta läbi mõisas tööl. Sellele kaasnes sageli veel regulaarselt tööl käiv jalainimene. See nn. korraline tegu oli mõisniku poolt kindlaks määratud. Lisatööjõuna hooajaliselt, s.o. jüripäevast mihklipäevani, pidid talud saatma veel inimese mõisatööle. See töö seisnes harilikult mõisa loomade söötmises või mõisa abistamises mitmesuguseil muil majanduslikel töödel, ka voorides käimises, mõisa saaduste transportimises või mõisale vajalike materjalide kohalevedamises. Ent kõigest kõige koormavamaks kujunes abitegu, millel polnud mingit kindlat määra ja mida mõis nõudis oma suva kohaselt. Abitegu kasutati mitmesuguste pakiliste tööde teostamiseks, nagu sõnnikuvedu, viljakoristamine, heinatöö jne. Seda tehti põllumajanduslikult kõige sobivamail aegadel. Talupoja oma vili võis põllul pudeneda, hein niidul mädaneda jne. Mõis teostas oma tööd esmajärjekorras.

¹ Е. Ф. Д ю б ю к, Крестьянское движение в Лифляндии во второй половине XVIII века, "Исторические Записки" nr.13, Москва 1942, lk. 199.

Väga kujukalt ja värviküllaselt kirjeldab tolleaegset olukorda XVIII saj. viimasel veerandil Eestis viibinud valgustaja-humanist J. Chr. Petri, kes avaldab omapoolset kaastunnet talupoegadele, kes sõidavad vihmast läbiligunutena oma väikeste äranälginud hobustega, toites neid rännakuil vaid juhuslikult maas leiduvate¹ mädanenud õlgedega.

Selle kõige juures oli aga uue, tekkiva maaproletariaadi, s.t. sulaste ja teenijatüdrukute olukord eriti väherõõmustav, kuna nad pidid alaliselt oma turjal mõisa kepihoope vastu võtma. Taluperemees võis ajutiseltki oma töö juures olla, seega oli tal mõisaga vähem kokkupuuteid. Saunameeste ja vabadikkude olukord oli veelgi halvem. Neil küll otseselt polnud nii palju mõisaga kokkupuuteid, aga seevastu jällegi ähvardas alaline tööpuudus ja nälg, sest nende teenistus oli ainult hooajaline.

Tööjõuliste inimeste hulka Liivimaal arvati mehi 17-60 ja naisi 15-55 eluaastani.² Niisiis pidi talupoeg juba varakult orjuslikke kohustusi kandma. See tõttu inimesed surid varakult. Eriti suur oli surevus

1

J. Chr. P e t r i, Briefe über Reval nebst Nachrichten von Esth-und Liefeland. Ein Schreibstück zu Merckels Letten. Von einem unpartheiischen Beobachter, Deutschland 1800, lk.24-32.

2

J. K o n k s, Eestimaa feodaalpärisorjuslik põllumajandus ja talurahva olukord XVIII saj. lõpul ning XIX saj. 1. aastakümnel, Tartu 1960, lk.170.

laste hulgas, kuna puudusid nii arstiabi kui ka elementaarsed tingimused laste kasvatamiseks (toit, rahuldav sanitaarolukord jne.).

Vastavalt Räpina mõisa revisjonikirjadele 1795.a., mis sisaldavad ka eelmise, 1782.a. revisjoni andmeid, on üldpilt järgmine:

		Üldse	Üle 60 a.	Üle 90 a.
1782.a. revisjoni andmed	Mehed	1928	70	1
	Naised	1954	32	1
Kokku:	Mehed, Naised	3882	102	2
1795.a. revisjoni andmed	Mehed	1762	52	2
	Naised	1602	28	-
Kokku:	Mehed, Naised	3364	80	2

Kõige vanemaks inimeseks selle revisjoni andmete järgi osutus Jaama külas elunev Sõbra Jaani p. Peep, 98 a.vana.¹

Peab märkima, et revisjoni andmeid tuleb võtta teatud kriitikaga, kuna need ei peegelda inimeste vanust täpselt, ning mõnikord esineb ka eksimusi.²

¹ ENSV RAKA, f. 1865, nim. A₁, s.-ü. 70:4, lk.76.

² Vt. lk. 56.

Üldise pildi nad meile siiski annavad.

Nagu näeme esitatud tabelist, oli naiste eluiga võrreldes meestega lühem, tingituna naise äärmiselt raskest olukorrast feodaal-pärisorjuslikus ühiskonnas. Selles ühiskonnas muutus töö sundtööks. Töö mõisapõllul oli sundtöö ja talupoeg polnud kõige vähemalgi määral huvitatud selle tagajärjedest, saagikusest jne. Pealegi tolleaegne algeline tehnika ei võimaldanud efektiivset maaharimist, mistõttu põllud kippusid rohtuma. Kesa umb-rohtumine aga soodustas oraseöölaste arenemist,¹ kes paiguti hävitasid terved orasepõllud. Nii soovitas Hupel tubaka külvamist koos seemnega põllule, adrasaha määrimist elavahõbedaga segatud rasvaga ja partide ning kalkunite laskmist orasepõllule röövikute hävitamise eesmärgil.²

Kõikjal oli kasutusel kolmeväljasüsteem ning teravili andis ainult 2-4 seemet.³ See sundiski mõisnikke otsima võimalusi oma sissetulekute suurendamiseks. Üheks

¹ J. K o n k s, op. cit., lk. 35.

² A. W. H u p e l, Oekonomisches Handbuch für Lief- und Ebstländische Guthsherren, wie auch für deren Disponenten: darinn zugleich Ergänzungen zu Fischers Landwirthschaftbuche geliefert, auch für auswärtige Leibhaber die Liefländischen Verfahrungsarten hinlänglich dargestellt werden. I Th., Riga 1796, lk.62.

³ H. K r u u s, op, cit., lk.13.

selliseks oli viinapõletamine ja paiguti manufaktuuride rajamine, sest pillava eluviisi tõttu oli mõisnikel tarvis sissetulekuid suurendada. Nii anti Baltimaades 1784.a. mitte eriti hädavajalikkude importkaupade eest välja küllaltki tunduvaid summasid. Näiteks tee eest 25 757 rubla, vürtsi eest 11 272 rubla ja tubaka eest 8000 rubla.¹

Kujuka pildi mõisnike pillavast eluviisist annab hilisem Tartu Ülikooli professor Krause, kes töötas aastail 1787-1803 Liivimaal mitmes mõisas kodukooliõpetajana.²

Viinapõletamine andis mõisnikele õige tunduvat tulu ja seda tehti peaaegu igas mõisas. Osa toodangust realiseeriti sisemaal, osa veeti sadamalinnadesse ja osa Venemaale, Peterburi. See aga tõi talupojale raske voorikohustuse.

Koos mõisnikega võistlesid viinapõletamises isegi pastoriid. Nii kaebab Räpina mõisa omanik parun Löwenwolde 1777.a. kihelkonna visiteerimiskomisjonile Räpina

¹ Fr. B i e n e m a n n, Die statthalterschaftliche Zeit, "Baltische Monatsschrift" XXXI Bd., Reval 1884, lk. 213.

² [J. H. K r a u s e], Bilder aus Altlivland, "Baltische Monatsschrift" VII Bd., Riga 1901, lk. 94-98., 100-105.

pastor Franz Bernhard von Frankensteini ¹ peale. Üheks kaebepunktiks on pastori kauplemine viinaga. Pastor seletab enese kaitseks, et tema kõrtsi ei pea, viina ajab oma viljast ja müüb seda, selleks olevat kirikumõisal samasugune õigus kui igal teisel mõisal. ²

Seoses viinapõletamise laienemisega laienes ka kõrtside võrk, mis omakorda mõjus halvavalt talurahvale. Kõrts kujunes paigaks, kuhu talupoeg oma niigi vähesed kopikad viis, mis omakorda jällegi veeresid enamikult mõisniku taskusse.

Tuleb aga märkida üht asjaolu, millele seni veel vähe tähelepanu on juhitud, nimelt ka kõrtsi progressiivset külge. Teatavasti XVIII saj. lõpust kuni XIX sajandi keskpaigani oli kõrts talupoegadele ju nn. agitatsioonipunktiks, kus arutati oma päevamuresid, uute seaduste olemust ning kutsuti kaaslasid vastupanule. Mõnikord võeti ka vastuhakkude puhul kõrtsi juures julgust.

Nii nagu mujalgi, püüdis ka Räpina mõis oma sissetulekuid suurendada lisaettevõtete kaudu. Üheks selliseks

¹ Tuli 1771.a. Palamuselt Räpinasse õpetajaks.

² ENSV RAKA, f. 1269, nim.1, s.-ü. 575, lk. 8-13.

oli Räpina paberivabrik (manufaktuur), kus töötas algul 7 inimest : 6 venelast ja 1 eestlane. Rahvapärimuste järgi, mis põhinevad Mäletu Jaani (Mäledu Jaani) ülestähendustel, olevat esimesed manufaktuuri töölised olnud juudid, kes polevat tahtnud paika pidada. Seepärast olevat nad asendatud Peterburist toodud venelastega.¹

Töö kestis vabrikus ainult neli kuud aastas. Tasu maksti töölistele osalt natuuras, osalt rahas. Nii oli tööliste palk 8 rbl. hõbedat, 3 vakka rukist, $1\frac{1}{6}$ vakka linnaseid, $\frac{2}{3}$ vakka tangu ja 17 naela soola. Töölistel lasti enestele mõisa materjalist majad ehitada, aga kui tööliste perekonnas enam vajalikku tööjõudu ei leidunud, siis aeti ta majast välja.² XVIII saj. 80-ndateks aastateks oli selliseid väikesi tööliselamuid arvult juba 22.³

Vastavalt valitsuse nõudele pidi Liivimaa maapäev asuma talupoja hariduslikku olukorda korraldama. Iga kiriku juures pidi tegutsema köstrikool, mis hiljem nimetati kihelkonnakooliks. Kutsuti ellu uus koolitüüp - mõisa- ehk külakool. Neid pidi asutama iga mõis, mille suurus oli üle 5 adramaa. Sellega taheti noori inimesi ette valmistada

¹ M. J. E i s e n, Kerjajast koolmeister, "Postimees" nr. 262, 15.XI 16, lk.2.

² Sealsamas.

³ H. K r u u s, op. cit., lk.148.

leeriõpetuse paremaks omandamiseks. Õpetus koolides piirdus vaid piiblilugude lugemises ning katekismuse ja kirikulauluviiside õppimises. Arvutamist õpetati väga vähe.

Koolide asutamine toimus aga väga aeglaselt, mõisnikud suhtusid sellesse vaenulikult, võimaldades kooliruumideks vaid lagunenud ja kasutusest väljalangenud hooneid. Haritud eestlast leida oli XVIII saj. viimasel veerandil väga haruldane. Ja kui mõni üksik talupoeg oma erakordse talendiga mõnele mõisnikule eriti silma paistis, siis lasti tal vähe aega õppida selleks, et teda ära kasutada mõisa huvides, kas näiteks käsitöölisena, maalijana või muusikuna. Sellistel haritud talupoegadel oli aga kokkupõrge mõisnikega varem või hiljem vältimatu, kuna nad ei suutnud leppida kõige selle alandusega, mida neile viimaste poolt osutati. Ja kui nad tahtsid omal alal eksisteerida, oli sakslaste hulka sulamine paratamatu.

Kujuka pildi sellest, kuidas kulges eestlasest haritlase elutee, esitab oma raamatus¹ C.C. L. Klee, kes tegutses Eestis XVIII saj. lõpul kodukooliõpetajana. Ta jutustab eesti soost noormehe elukäigust, kes on kellegi krahvi² toetusel saanud maalimises erihariduse.

¹ Christian Carl-Ludwig Klee, Eines deutschen Hauslehrers Pilgerschaft durch Land und Leben (1792-1818), Reval 1913, lk. 141-142.

² Nime ei nimeta.

Esimene kool asutati Rāpinasse 1769.a., paigutatuna viletsa ruumidesse. M. J. Eisen kirjutab, et 1775.a.¹ paiku sai selle kooli õpetajaks 1774.a. Rāpinasse avatud vaestemaja elanik invaliid ja kerjus, nimega Mälledu Jaan.² Mitte läbi tulles viletsa õpetajapalgaga, käis ta pühapäeviti kiriku juures armuande palumas. Ta polnud ise üldse koolis käinud, oli kuidagi iseseisvalt kõik tarvilikud salmid pähe õppinud. Õpetajana leiti ta täiesti sobiv olevat, kuna oskas peast piiblilugusid ja katekismust ning omas head lauluhäält. 1777.a. toimus ka Rāpinas kiriku visitatsioon. Nähtavasti jäid visiteerijad Jaaniga rahule, sest ta pidas peale visitatsiooni õpetajaametit veel edasi.³ Isegi "Das Inland" kirjutab 1857.a. kerjajast-koolmeistrist Rāpinas.⁴

Hoopis teisiti kujutab Mäletu Jaani⁵ J. H. Rosenplānteri "Beiträge", trükkides 1823.a. ära tema 3 kirja⁶

¹ Need andmed lähevad lahku Mäletu Jaani enese poolt avaldatud andmetest. Ta ütleb, et ta 1790.a. sai kooliõpetajaks. Varem olevat küll tema juurde lapsi õppima toodud, aga et ta ametlikult kooliõpetaja oli, seda ta ei ütle (vt. Mälledu Jaan, Ō E S, M A, 189 - 21, 1.20.

² M. J. E i s e n i väljendus.

³ M. J. E i s e n, op. cit., lk. 2.

⁴ R a p p i n, "Das Inland", Eine Wochenschrift für Liv-, Est- und Kurlands Geschichte, Geographie, Statistik und Literatur. Zweiundzwanzigster Jahrgang nr. 46, Reval 1857.

⁵ Siin nimetatakse Mäletu Jaani Mälledu Jaaniks.

⁶ Pühapäeva vahhe-luggemissed, mis Otto Willem Masing kirjutand, "Beiträge" zur genauern Kenntniß der ehstnischen Sprache. Sechzentes Heft, Reval 1823.

O. W. Masingule.

Teatavasti oli Äksi pastor O. W. Masing pöördunud rahva poole avaldusega, et need arvustaksid tema vastilmunud raamatut "Pühhapäva vahhe-luggemissed", kus kõne all olid keeleuuenduslikud küsimused. Sellele üleskutsele reageeris ka Mäletu Jaan, saates raamatu kohta väga kiitva hinnangu. Sellest kirjast selgub, et Mäletu Jaan on suur raamatusõber. Ta ei või enne rahule jäädagi, kui on raamatu, mis ilmub, enda kätte saanud.¹

O. W. Masing, teada saades, et Mäletu Jaan on vennastekoguduse ettelugeja, pöördub nüüd Räpina tolleaegse pastori Helleri² kaudu Jaani poole sooviga, et ta aitaks vennastekoguduse liikmete hulgas selle raamatu vastast meeleolu leevendada, või nagu kirja autor ise ütleb, "sedda pahha asja ärra suitsetada, mis se tundmatta rahvas selle ramatukesse peäle on saatnud omma pahha juttu läbbi"³. Sellele vastab Jaan, et tema jõud selleks olevat liiga "väetike". Nähtavasti ei tahtnud Mäletu Jaan vennastekogudusega vastuollu minna.

¹ Siin on mõeldud tolleaegseid eesti keeles ilmunud raamatuid.

² Oli Räpinas pastoriks 1814 -1824.

³ R. P. [ö l d m ä e], Pimeda koolmeistri ja usu-mehe Mäletu Jaani kannatusrikkast elukäigust, "Postimees" nr.19, 25.I 44, lk.4.

Olles huvitatud pimesa koolmeistri õppemeetodist, saadab O. W. Masing Räpina kohaliku pastori vahendusel Mäletu Jaanile uue kirja, millele viimane ka vastas. Ta seletas, et tema õppemeetod seisneb selles, et kasutab ära vanemate kooliõpilaste oskusi ning laseb nendel noorematele õpilastele tähekujusid õpetada. Tal endal olevat kõik tarvilikud piibli- ja katekismusesalmid sõna-sõnalt peas, nii et kui keegi lugedes eksib, siis tema kohe parandab. Isegi teab ütelda, millisel leheküljel mingi salm asub.¹

"Beiträge" 16. vihikus tuuakse lühidalt ära ka Mäletu Jaani elulugu nooremast east tema enese sõnadega, mis algab järgmiselt: "Minnul ollid kül terved ihho liikmed nenda kui kõigil innimeste lastel; agga kui minna poolteist aastad ollin vannaks saanud; siis tullid minnule need nõstmet² ni raskeste, et minno silmad kinni jäid ja nende valgus ärra kisti..." Edasi ütleb Jaan, et ta on ligi 70 aastat vana.

XVIII saj. II poolel Lõuna-Eestis levinud herrnhuutliku liikumise tulemusena loodi 1782. a. Räpinasse vennastekogudus,³ kus Mäletu Jaan hakkas 1785. a. ettelugemisi pidama. Sellepärast on ka arusaadav, miks O. W. Masing oma kirjaga Mäletu Jaani poole pöördus.

¹ Pühapäeva vahhe-luggemissed, mis Otto Willem Masing kirjutanud, "Beiträge"..., lk. 66,

² Rõuged.

³ Herrnhuutlikke kogudusi Eestis nimetati vennastekogudusteks.

Isegi herrnhuutliku liikumise juhtivad tegelased, nagu Joh. Chr. Quandt ja J. Foester, on Mäletu Jaanist kirjutanud, tundes huvi ka selle vastu, kuidas ta pimedana suudab lapsi õpetada.¹

Herrnhuutlikule liikumisele Rāpinas kohalikud võimukandjad erilisi takistusi ei teinud, kuna see, eriti XVIII saj. lõpul, osutus selleaegsete poliitiliste ideede levikule rahva hulgas neutraliseerivat toimet, kuid, nagu selgub järgnevast käsitlusest, ei suutnud seegi aheldada talurahvaliikumist, mille juured peitusid sügavalt feodaalpärisorjuslikus korras endas.

1777.a. visitatsiooni andmeil, töötas Rāpinas juba 2 köstrikooli, üks otse Rāpinas ja teine Mehikoormas, kus asus Rāpina abikirik. Esimeses õppis 46 ja teises 18 õpilast. Peale selle oli kihelkonnas veel 11 külakooli. Kõikides koolides kokku õppis 200 last. 7814 koguduse liikmest oskas lugeda 2133 inimest.^{2,3}

On huvitav märkida, et Rāpina kihelkonna alla kuulus külasid ka teisel pool Peipsi järve, kuna sinna oli siirdunud hulgaliselt Rāpinast ja selle ümbrusest luteriusulisi eestlasi. Nii kuulusid Rāpina kihelkonna alla Luu-

¹ R. P. [Ö l d m ä e], op. cit., lk. 4.

² Võrumaa. Koguteos, Tartu 1926, lk. 344.

³ Neid andmeid tuleb võtta kriitikaga.

küla, Solna, Jeršova, Kasakova, Kamenka, Kriiva ja Koslova küla. A. W. Hupel räägib ka 21 taluperest teisel pool Peipsit, vene aladel, kes maksavad igal aastal kaladega pastoraadile maksu, ning on endale filiaali Mehikoorma asutanud (Mehikoorma abikirik).¹

Visitatsiooni andmete järgi oli kihelkonna liikmete hulgast palju inimesi jooksus. Nad olid põgenenud mõisniku omavoli ja raskete majanduslike tingimuste eest, lootes leida mujal lähedamaid tingimusi. Harilikuks põgenemispaigaks oli räpinlastele oma asendi tõttu Pihkva kubermang, kus tööjõudu meelsasti vastu võeti.

Räpinasse oli jälle omakorda vene aladelt siirdunud talupoegi, paiguti elasid nad tervete küladena, eriti Peipsi järve kallastel. Need olid enamikus põgenenud usulise tagakiusamise eest.²

Peipsi järve ümbrus oma soode, rabade ja metsadega pakkus soodsaid varjamise võimalusi.³ Et põgenemised väga sagedasiks muutusid, siis pidi riigivõim sellele vahele segama. Rannikuäladele seati alaline valve, kuid asjata. Mõisnikud lubasid koguni preemiaid põgenenud talu-

¹ A. W. H u p e l, Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland. Bd. I, Riga 1774, lk. 284.

² Raskolnikud.

³ ENSV RAKA, f. 29, nim. l. I, s.-ü. 37, l. 20-21, 27, 32-34 /Vt. Eesti NSV ajaloo lugemik. I. kd. Koostanud J. Kahk ja A. Vassar, Tallinn 1960, lk. 303-306/.

poegade tagasitoomise või kättejihatamise eest.¹ Anti välja karme määrusi põgenike varjamise, ulualuse või tööandmise eest. Isegi kirikutes loeti ette sellelaadilisi valitsuse hoiatusi. Üldiselt mõisnikud ei tahtnud tööjõust loobuda ning kõikidest hoiatustest hoolimata ei reageeritud sellele. Siiski aeg-ajalt esines ka juhtumeid, kus teatati tabatud talupoegadest. Nii näiteks 12.aprillil 1796.a. pärib Riia Kohtupalat Räpina mõisa omanikult, kas tema revisjonikirjades seisab kaks Pihkva kubermangus kinnipeetud talupoega, kelle nimed on Michajil ja Ivanov ja Jacob Adamo.²

Räpinas aga algas omamoodi võitlus, mis toimus apostliku-õigeusu ja luteri usu vaimulike vahel, kuna mõlemad püüdsid üksteise käest liikmeid värvata oma kogudusele.

XVIII saj. viimasel veerandil veel Räpinas püsisid ebausukombeid ning kiriku võitlust nende vastu valgustab 1777.a. visitatsioonil protokoll, kus antakse korraldus kirikuõpetaja juuresolekul hävitada kõik ohverdamispaigad ning neid, kes siiski veel peaksid julgema ohverdada, kästakse karistada 20 paari vitstega.

Kontsa Jürri, Segi Märt ja Juuda Jaak saavad karis-

¹ J. K o n k s, op. cit., lk. 78.

² Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslik Raamatukogu. K O, mscr. 931/1224, l. 133.

tada selle eest, et nad inimesi "sõnnadega ja rohtudega" olevat arstinud ja tulevikku ette kuulutanud.¹

Talupoegade kirikusse meelitamiseks kasutasid preestrid mitmesuguseid võtteid, üheks domineerivamaks oli pettus ja vale. Nii olevat rahvapärimuse järgi Räpina apostliku-õigeusu preester kord pühapäeval pooltühjas kirikus rääkinud, et teile /koguduse liikmeile / on keisrihärra poolt saadetud suur kingitus, aga et täna nii vähe rahvast koos on, siis meie seda välja ei jaga. Järgmisel pühapäeval olevat kirik juba rahvast peaaegu täis olnud. Preester olevat aga ütelnud: et siiski kõik veel kohal pole, siis me ka veel täna seda kallist kinki välja ei jaga. Kolmandal pühapäeval olevat kirik rahvast juba tulvil olnud - nüüd avaldanud preester kingi saladuse ning ütelnud, et keisrihärra laseb teid kõiki tervitada.²

Pastorite ja nende perekonnaliikmete ahnusest annab kujuka pildi Räpina pastori lese Johanna Louise Frank von Frankensteini nõue parun Löwenwolde pärijate vastu oma mehe palga kättesaamiseks. Juba oma eluajal oli pastor Frank von Frankenstein kohaliku mõisnikuga palga pärast

¹ A. S a a r m a n n, Pudemeid Räpina koguduse ajalooost, Räpina kiriku 150. aasta juubelipäevaks, Võru 1935, lk. 26.

² Kui keiser saatis Võru rahvale tervitusi, "Võru Teataja" nr. 93, 20.VII 31., lk. 3.

riius. Pastori lese nõudes taotletakse 2738 vakka rukkeid, 2738 vakka otri, 2783 vakka kaeru, 105 $\frac{1}{2}$ leisi-
kat linu, 7008 kana, 15 620 latikat ja 115 rbl. raha.
Iga viljavaka eest nõuab ta keskmiselt 1 rbl. 25 kop.,
linaleisika eest 2 rbl., kana eest 5 kop. ja latika eest
15 kop. Üldse nõudesumma suurus on 13 928 rbl. ¹

See oli ainult osa saamatajäänud palka, mille mõis-
nik oli enesele jätnud. Andamid kiriku jaoks pidid talu-
pojad mõisa tooma, kuna mõisnik pidi need pastorile eda-
si andma. Osa andamitest oli pastor juba varem kätte saa-
nud. Kui arvestada veel seda, et pastoril oli kasutada
kirikumõis ja et ta, nagu parun Löwenwolde kaebusest nähtub,
põletas seal viina ja turustas seda, siis pole tema sis-
setulekute selgitamiseks kommentaare rohkem tarvis.

Väga tabava iseloomustuse tolleaegsetest pastoritest
annab balti-saksa autor J. Chr. Petri oma raamatus "Kir-
jad Tallinnast", milles ta kirjutab: "Ühte kihelkonda kuu-
lub mitu mõisat, nende omanikud valivad igakord ühiselt
uue pastori. Säärase valimise juures ei tule sugugi arves-
se oskused või koguni moraalne väärtus, vaid harilikult
leidub ühes mõisatest koduõpetaja, kes on kas noored här-
rad suureks kasvatanud või soovib oma seisukoha tõstmiseks
võtta naiseks kas surnud pastori tüdart või üht aadliprei-

¹ ENSV RAKA, f. 1269, nim.1, s.-ü. 575, lk.45-52.

likest, kelle arv aadlipoegade suhtes olevat ümber
10:1 vastu.¹ Juhtub mõnikord, et niisugune pastoriks
esitatu alles siis hakkas õppima keelt, milles ta peab
jutlust, ja laseb omal truul teisepoolel oma jutlusi
vähemasti korrigeerida.²

Edasi ta ütleb: "Leidub ka niisuguseid, kes püüa-
vad ainult suurendada oma tulusid ja vegeteerivad oma
hästikaetud laua taga nagu taimed heas pinnas".³

¹ Ilmne liialdus.

² Eesti NSV ajaloo lugemik, lk. 314., lk. 314.

³ Sealsamas.

Vt. [J. Chr. Petri], op. cit., lk. 37.

TALURAHVA ÕIGUSLIK OLUKORD

1764.a. Katariina II reisi tulemusena Liivimaal esitas kindral-kuberner krahv Georg v. Browne veel samal aastal Liivi maapäevale rea ettepanekuid, nimelt:

- 1) kindlustada talupojale omandiõigus,
- 2) andamid ja koormused seada vastavusse maa suurus-
sest,
- 3) kodukaristusi piirata, et mitte liiga karmilt ei
karistataks, ja
- 4) inimesi müüa nii, et perekondi ei lahutataks
ja et maalt välja ei müüdaks.

Kindralkuberner ise küll õigustas inimeste müüki, mis
olevat vajalik rahvaarvu reguleerimiseks. Kindral-kuber-
neri pealekäimisel võttis 1765.a. Liivimaa maapäev esita-
tud ettepanekud põhimõtteliselt vastu. Nii pidi talupoja
vallasvara, mis jäi üle võlgade, maksude ja koormiste õi-
endamise, jääma tema omanduseks. Talupoja orjust (kor-
ralist tegu) ei tohtinud mõisnik tõsta. Abiteo suhtes jäi
aga otsus ebamääraseks, mis võimaldas seda nii tõsta, et
talupojal midagi järele ei jäänud. Väiksemate süütegude
eest võis karistada piitsaga, suuremate eest keppidega,
kuid mitte üle 30 hoobi. Külmal ajal ei tohtinud ta-

lupoega kütmata ruumis kinni hoida.¹

1784.a. määrati Baltimaade jaoks piitsakaristuse asemel vitsanuhtlus.² Surmanuhtluse ära kaotamist Baltimaade suhtes polnud otseselt märgitud. Siin tehti surmaotsuseid edasi, mida aga kõrgemad kohtud muutsid ümber eluaegseks asumisele saatmiseks. Alles Paul I kaotas 1799.a. Baltimaades surmanuhtluse. 1798.a. ukaasiga vabastati ihunuhtlusest üle 70 aasta vanad isikud.

Kubermanguvalitsuse korraldusi, nimetatuna patentideks, oli viisiks kirikukantsli kaudu publitseerida, selleks pidi pastor kolmel pühapäeval järgemööda vastava teatise või korralduse rahvale ette lugema. Sellised patentid olid avaldatud kohalikus keeles, vigaselt, mistõttu tihti nende mõte jäi arusaamatuks. Need patentid üldiselt püüdsid talurahvale näidata valitsuse ja mõisnike heatahtlikkust talurahva vastu, varjates tundmatuseni nende väljaandjate tõelist sihti. Nii näiteks algab 1765.a. patent järgmiselt: "Riga Linna Landsu peäl on Keige se Liwlandi Moisade Perris Herrat ommast hea mele pärallei Christlikkust hallastussest ja tõsisest armastussest innimeste omma perisrahva wasto"; on lubatud "ommad Hobbosed, omma rahha, omma Willi ja ommat

¹ H. K r u u s, op. cit., lk. 16.

² Eesti rahva ajalugu III. Toimet. J. Libe, A. Oinas, A. Sepp, O. Liiv, J. Vasar, Tartu 1937, lk. 1570.

Heinad." ¹

Tõeliselt see "heategu" talupojale paljut midagi ei andnud. Kui ta tahtis näiteks mõnd looma müüa, pidi ta selles mõismikult luba küsima jne. Seda põhjendati mõisniku kartusega, et talupoeg oma mõistmatuses võib müügiga oma majapidamisele ja oma perekonnale liige teha. Tõeliselt püüdis mõisnik talupoja vara säilitada selleks, et teda hiljem oleks võimalik paljaks koorida.

Kuni 1783.a. kehtis Baltimaades halduslikult varem väljakujunenud eri kord, teistel Vene aladel aga hoopis isesugune. Katariina II kehtestas ka Baltimaail sama-suguse halduskorra, nagu see kehtis Venemaal 1775.a. seadusega. Seda tuntakse asehalduskorra nime all, kuna Eesti ja Liivimaa kubermang ühendati ühise asehalduri võimu alla. Kubermangud jaotati maakondadeks. Nii jagunes Tallinna kubermang viieks ja Liivimaa kubermang üheksaks maakonnaks /kreisiks/. Tuli juurde uusi maakondi, muuseas ka Rāpinat otseselt haarav Kirepi-Koiola (Kirumpää - Koikküla) maakond, mis 1784.a. ukaasiga ² Võru maakonnaks nimetati. Asehalduskord ei

¹ Livländische Gouvernements - Regierungs - Patente. Gesammelt und nach des Herrn General - Superintendenten Dr. Sonntag chronologischem Verzeichnisse geordnet von C. T. W. Goldmann, Jahrgang 1784-1785. Enthalten die Nummern 2256-2362, Riga s.a., pagineerimata.

² Полное собрание законов Российской Империи. Т. XXII/1784-1788/, С-Петербург 1880,

meeldinud aadlile, kuna see nende mõjuvõimu mõnevõrra kärpis. Eriti vastumeelne oli aadlile aga nn. aadli armukirja laiendamine Balti provintsidele 1785.a., mis likvideeris rüütelkonna omavalitsuse senisel kujul. Alamaakohtutes olid kaasistujatena ette nähtud ka talupoegade esindajad kroonumõisatest.

Asehalduskorra sisseseadmine talupoegade olukorrale tunduvat mõju ei avaldanud. Mõisniku omavoli jäi ikkagi püsima.¹

Seoses asehalduskorraga toimus ka kohtute ümbernimetamine. Kubermangu kohtuorganiks sai nüüd kohtu palat tsiviil- ja kriminaaldepartemanguga. Õuekohus Liivimaal reorganiseeriti kohtupalatile alluvaks ülemmaakohtuks, maakohus aga maakonnakohtuks. Politseiline võim läks alammaakohtu kätte, kellele peale selle kuulusid ka mõningad administratiivsed ülesanded maakondades.²

Uuenduseks oli see, et loodi kubermangudes prokuröri ametikoht. Erikohtuna loodi vandekohus, mis arutas erilmega tsiviil- ja kriminaalasju. Kroonutalupoegadele loodi erinev kohtusüsteem.

Aastatel 1783-1784 teostatigi põhiliselt senises korras ümberkorraldusi.

¹ A. T r a a t, Talurahva õiguslik olukord Liivimaal feodalismi lagunemise perioodil, Tartu 1955 (Käikiri TRÜ Teaduslikus Raamatukogus), lk. 56.

² J. K o n k s, op. cit. lk. 21.

Seoses 1783.a. asehalduskorra kehtestamisega kehtestati ka uus maks, nn. "pearahamaks",¹ mis oli ka Venemaal sisse seatud juba Peeter I poolt, kuid laiendati Põhjasõja ajal vallutatud aladele alles 1783.a. 3.mai² ukaasiga ja Liivimaal kubermanguvalitsuse patendiga 29. maist 1783.a.

Nimetatud ukaasiga pidid kaupmehed maksma 1% ülesantud kapitalist. Väikekodanikke maksustati igalt hingelt aastas 1 rbl. 20 kop. Talupoegi maksustati meeshingede järgi, igalt kroonu- ja eramõisa talupojalt 70 kop. aastas. Peale selle nõuti igalt peamaksu rublalt 2 kop. maksumõisa. Pearaha tuli maksta kõigi meesisikute eest, keda revisjoni ajal üles kirjutati, kuni järgmise revisjonini,³ olgugi, et mõned isikud võisid olla vahepeal surnud või "ära karanud", nagu patendis oli nimetatud. Kes peale revisjoni sündis, nende eest pearaha ei makstud kuni uue revisjonini. Mõis maksis nende eest pearaha, kes mõisa teenima olid läinud või muidu mõisa maa peal elasid. Talu-

¹ Vanemas saksakeelses kirjanduses on seda nimetatud ka "hingemaksuks", sest iga meeshinge maksustati.

² Kõik daatumid käesolevas töös on antud vana kalendri järgi; kuni 1800.a. oli vahe vana ja uue kalendri vahel 11 päeva.

³ II C 3, T XXI /1781-1783 / №15 724.
Livländische Gouvernements - Regierungs - Patente, pagineerimata.

pojad pidid oma pearaha mõisniku kätte maksma, kes selle koos mõisa talupoegade pearahaga panka ära maksis, saades selle eest vastava tõendi või raamatu.

Talupoegadelt võetavast pearahast kästi edaspidi püsima-
jäänud natuuras makstavad riigimaksud maha arvestada. Sel-
leks kehtestati senati ettepanekul senini makstavatele produk-
tidele ajakohased kindlad riiklikud hinnad.¹ Needki hinnad
polnud kaugeltki vastavuses sisemaa vabaturu hindadega, mis
olid isegi kolm korda kõrgemad.

Pearaha-maksu sisseseadmine riigi poolt tekitas talurah-
va hulgas mitmeti arusaamatusi. Arvati, et kui juba makstak-
se pearaha riigile, siis pole mõisnike suhtes enam mingeid
kohustusi kanda, ning tõrguti eriti abiteost.

Pearaha-maks omakorda sidus kehvikuid-vabadikke mõisaga,
kuna varem, mõisa käest maad otseselt ~~saades~~ ^{mitte} saades, elasid nad
talude maa peal ja kandsid kohustusi ainult talu vastu ning
seega polnud neil kohustust mõisale teopäevi teha. Nüüd
aga seoses pearaha maksuga, sest mõisnik pidi ju kogu oma
piirkonna pearahamaksud panka sisse maksma, muutusid nad
mõisniku võlglasteks ning pidid oma võlga tööga tasa teenima.

Et talupoegi kuulekusele sundida, selleks kasutati jäl-
legi kirikukantslit, kust kuulutati uut kindralkuberner

1

patenti põhjusel, "et Talupojad ei polle mitte sedda selgest mõistnud".¹

Selles patendis oli ühtlasi ka fikseeritud maksu kohta kaebuste ja üldse kaebuste esitamise kord, kus oli ette nähtud, et tuleb kõigepealt pöörduda I instantsi kohtu poole, mitte kubermangu reisida, ja oma ning ametnike aega raisata. See muidugi oli tingitud sellest, et talupoegade kaebused muutusid sagedasteks ja "kõrge kubermanguvalitsus" ei viitsinud talupoegade peale aega raisata ega tahtnud ka mõisnikega vastuollu minna, kuna seal ju istusid eesotsas samuti ekspluteerijateklassi esindajad.

Kui talupoeg ikkagi I instantsi kohtu otsusega rahule ei jäänud ning kubermangu edasi kaebama läks, siis pidi tal I instantsi kohtu poolt määratud ametiisik (kubjas) kaasas olema, kes juhul, kui kaebus alusetuks osutus, kohe kohapeal kehalise karistuse vitsanuhtluse näol kaebajale täide viis, sest vastavalt 1765.a.² patendile oli asjata kaebuste pärast ette nähtud vitsanuhtlus. Asjata kaebuse korral sai talupoeg esimesel korral kümme paari vitsu, teisel korral - kakskümmend paari kirku juures ja kolmandal korral saadeti ta linna sunduslikele töödele.

¹ Livländische Gouvernements - Regierungs - Patente, pagineerimata.

² Seesama.

Sellistel asjaoludel oli talupoegadel kaebuste esitamine küsitav ja ohtlik. Õigus jäi ikkagi mõisnikele.

Olukord ise tingis seda, et rahva hulgast hädade ja rahunõude käigus kasvasid välja organisatsioonid, kes juhtisid ühist vastupanu, võitlust mõisnike vastu ning astusid välja oma rahva kaitseks.¹

Paul I kaotas asehalduskorra oma ukaasiga 28. novembril 1796.a.², ühtlasi aga kehtestas nekrutite andmise kohustuse ka Baltimaadel. See oli nagu vastutasu valitsusele asehalduskorra kaotamise eest.³ Senini Baltimaadelt nekruteid ei võetud. Nekrutiks müüsid küll mõisnikud oma talupoegi Venemaalt tulnud värbajaile, kes nendega hangeldasid. Seal vabastati sõjaväeteenistusest need, kes selle eest raha maksid. See summa oli tunduvalt suurem sellest, mida maksti asendaja eest. Vaheltkasu pistsid hangeldajad ohvitserid ja nende käsilased oma tasku. Kuna Liivimaal senini nekrutiks andmist polnud, siis suunduti just siia neid ostma. Mõisnikud jälle said müües raha. Nii toimus ka Liivimaal XVIII saj. viimasel

¹ M. S t e p e r m a n i s, Zemnieku nemieri Vidzemē 1750-1784, Riga 1956, lk. 365.

² Avaldatud Liivimaa kubermanguvalitsuse patentides 8. detsembril 1796.a. Ka II C 3, T. XXIV /1796-1797/ № 17584.

³ A. T o b i e n, Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert, I Bd., Berlin 1899, lk. 84.

veerandil orjakauplemine. Suurtes hulkades aeti õnnetuid noori talupoegi üle piiri, sest keegi ei tahtnud kroonut teenima minna, kuna teenistusaeg kestis 25 aastat.

1797.a. lõpul toimus Liivimaal esmakordselt "nekrutitõmbamine", iga 500 meeshinge kohta tuli anda 3 nekrutit. Nekrutitõmbamiseks nimetati seda sellepärast, et nekrutiealisi mehi oli rohkem kui vastav kontingent ette nägi, ja siis selgitati loosivõtmisega, kes pidi teenima minema. Sellest tulebki rahvapärane nimetus "loosipoiss" või "liisupoiss". Peremeestele ja mõisateenijatele, kooskõlastatult mõisniku poolt, olid ette nähtud soodustused. Käsitöölised maksid nekrutiandmise kohustuse asemel raha.¹ Ainult sulastel ja vabadikel polnud mingeid soodustusi ja enamikus nendest koosneski nekrutite armee. Paljud püüdsid sõjaväeteenistusest kõrvale hoida ning põgenesid. Sellele viitab ka Räpina kirikuvalla kohtumeeste ja kirikuvanema ühine töotus 11. juuli 1822. aasta ukaasi nr. 20655, põgenike, eriti soldatite-väljaandmisest, täpselt täita.² Kahtlaste isikute ilmnemisest lubavad nad "seddamaid Võrro-kreisi ausa politseid kohtule, mes Ordnungsgerichtes Kutsutas, teda anda".

¹ II C 3, T XXIV /1796-1797/ №18301.

² ENSV RAKA, f.1269, nim.2., s.-ü.1, l.1-2.

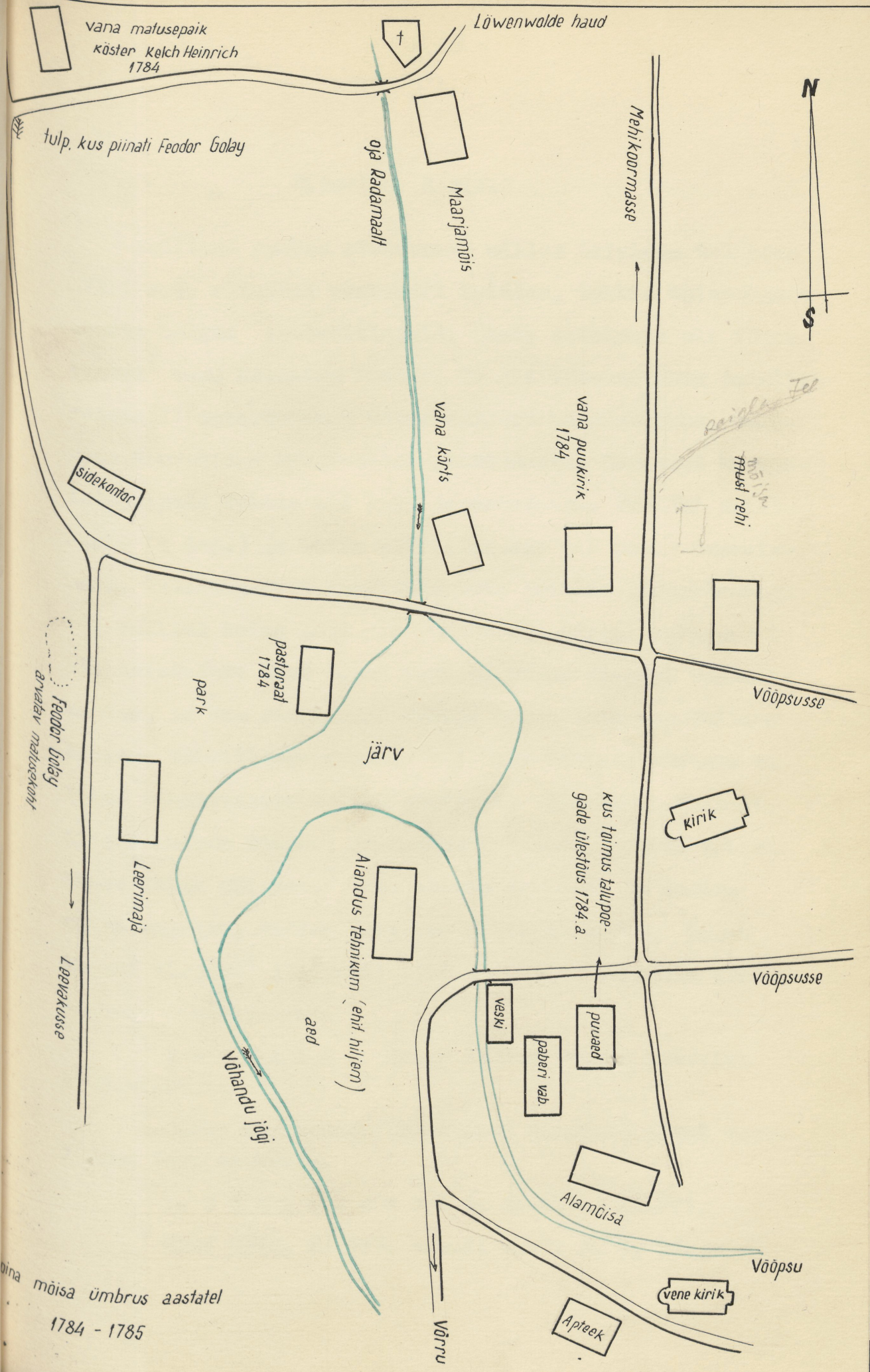
verandil otjakauplusele. Gortse nikesest aast 1840-
 tule noid talupoegi die pini, sest kogu ei talund
 kirevut teemine nina, kane teemistusest kelle 25-
 tal.

1877.a. lõpul talund lüüesal eamendusest "võõ-
 rutiõpeme", ka see aasanduse kanta tuli anda 3
 hektarit. Hektaritiõpemeiseks nimeant 2000 talupoegant
 et nimeantusest meil oli rohkem kui viisav kordant
 ette nägi. Ja nimeantusest kordant, ka 1881
 teemine nimeantusest kordant, ka 1881

Valge-rehi oli Võõpsu tee ääres
 paremat sellel kohal, kuhu tuli Hõlga
 vabrikist juurest tulustei

Must-rehi oli allmurest edas Võõpsu
 poole üle Raiglaasse mineva maantea
 Selles rehes oli allmurest vanemal ajal ka
 rehiga peremine ja selles olid rehupapi
 ja ka lundid. Uus murest oli is nimeant
 kumidat kumid ealt jõe jooksis,
 is val teel kraavi hoides ja kumidat

J. R. Kõlv

ina mõisa ümbrus aastatel
 1784 - 1785

ÜLESTÖUS RÄPINAS

Sellises raskes olukorras, milles Liivimaa talupoeg XVIII saj. viimasel veerandil heitles, tekkis talupoegade eneste hulgas eestvõitlejaid. Üheks selliseks oli Võnnu köstri¹ vend Retzniko Peeter. Ta oli ülemmaakohtu tsiviilasjade (II) departemangu talupoegadest kaasistujaks, valituna Suur-Rõngu kroonumõisa piirkonnast. Kõrgemas kroonutalupoegade kohtus oli kaks departemangu. Üks oli kriminaal- (I dep.) ja teine tsiviilasjade (II dep.) departemang. Talupoegadest kaasistujateks kriminaaldepartemangu oli valitud kolme Läti ala esindajate kõrval kaks Eesti ala esindajat: Karl Johan Masing, Pärnu-Jaagupi koguduse köster, ja Uue ringkonna² Haanja mõisa talupoeg Tallema Andres. Tsiviildepartemangu oli kahe lätlase kõrvale valitud kaasistujateks kaks eestlast: Eberhardu Reinert, Riia koguduse köster, ja Retzniko Peeter - Tartu kreisi Suure-Rõngu mõisast.³ See nähtub Kriimani ja Rasina mõisa omaniku, endise Tartumaa sillakohtuniku, parun Roseni kirjast⁴ 14.juunil 1784.a. maakonnaülemale Krüdene-

¹ R e t z n i k o Johan töötas Võnnus köstrina 1773.-1801.a.

² Uueks ringkonnaks (kreisiks) nimetati algul vastloodud Võru maakonda.

³ M. S t e p e r m a n i s, op.cit., lk.271.

⁴ ENSV RAKA, f. 297, nim.4, s.-ü. 5, l. 27.

rile, kus kaevati, et Võnnu, Räpina, Põlva, Kanepi, Otepää, Sangaste ja Laatre kihelkonna on läbi käinud Võnnu köstri vend Retzniko Peeter, jättes kohapeale "rahutuste mürgi ja hirmsa katku". Peatudes ülestõusmisepühadest kuni nelipühadeni oma köstrist venna juures, ei olevat see nurjatu mitte midagi muud teinud kui laialdaselt ringi sõitnud, oma venna juures talupoegadega nõupidamiskoosolekuid korraldanud ja neile seletanud, et "teie peaksite oma isandate ette astuma ja neile deklareerima, et teie avaldatud seadusega¹ kõikidest kohustustest vabad olete ja ainult kõrgele Kroonule pearaha peaksite maksma, kui teid aga tähele ei panda, siis peaksite teie alamakohtu poole pöörama ja oma kaebuse ette kandma, kuigi see teile ütleb, et /teil/ pole õigust."²

On huvitav märkida, et Retzniko Peetrile vihjas tolleaegne Tartu maakonnaülem Krüdener oma Riia kubermanguvalitsusele saadetud kirjas 17. juunil 1784.a. kui Eesti Pugatšovile. Ta ütles, et ei tohi teha sellist viga, et jällegi lastakse tekkida kardetav kurjategija, kes samuti kui Pugatšovgi organiseeriks talupoegade sõda.³

Retznikut süüdistati ka veel selles, et ta olevat

¹ Pearaha maksust.

² ENSV RAKA, f. 297, nim.4, s.-ü. 5, l.27.

³ M. S t e p e r m a n i s, op.cit., lk.360 ja 365.

koos vennaga talupoegadele kirjutanud mingi kirja, mida aga kätte pole saadud.

Tuleb järeldada, et ka Rāpinas, mis otseselt piirneb Võnnu ja Põlvaga, oli meeleolu pinev. Talupojad toimisid tõepoolest nii, nagu parun Rosen oli ette kandnud. Jättes vahele kohtu I instantssi, pöördusid nad Riia poole. Riias kohtusid nad kroonumõisate talupoegadest kaasistujatega ning pidasid nõu. Neil kaasistujail oli suur mõju talupoegadele, sest nad olid ikkagi teataval määral oma tavallisest ümbrusest enam arenenud. Siirdudes oma kodudesse kohtu-vaheaegadel, osutusid nad rahutuste organiseerijaiks.¹ Seda tõendab ka mõisnike ja Riia asehaldusvalitsuse poolt korraldatud kohtuprotsess, kust nähtub, et Riia kroonutalupoegade kohtu tsiviilasjade (II) departemangu kaasistuja Suure-Rõngu mõisa talupoeg Retzniko Peeter on segatud Tartu ringkonna (kreisi) Võnnu kihelkonna talupoegade rahutustesse.²

Kindralkuberner Browne ja saksa mõisnikud tundsid suurt hirmu talurahva ülestõusu ees. Vähemate linnade saksa elanikkonna hulgas tekkis paanika, kuna liikuvate kuulujuttude kohaselt talupojad olevat ähvardanud linnad ära hävitada ja elanikud tappa, sest need ei tegutsevat

¹ M. S t e p e r m a n i s, op.cit. lk.364.

² ENSV RAKA, f.297, nim.4, s.-ü. 5, l. 26-28.

talupoegadega koos. Liikumise summutamiseks avaldati valitsusvõimude poolt korduvalt keelde ja käske, lastes neid kirikukantslist rahvale teatavaks teha. Riiga kaebama ilmunud talupoegi peksti ja saadeti karistustöödele. Kartuses talurahva liikumise ees keelati laadad, senised kõige arvukamad talurahva kokkusaamise paigad. Et aga sellised abinõud ei osutunud talurahvaliikumise mahasurumiseks küllaldasteks, siis nägid mõisnikud ja kindralkuberner ainsat pääseteed kolme sõjaväepolgu maaletoomises.¹

Nii pahandas Jakob Sievers, endine Novgorodi kindralkuberner, oma mälestustes kindralkuberneriga sõjaväeliste repressioonidega viivitamise pärast. Ta heidab ette, et kindralkuberner mõnda Kaasani rügementi Rāpinasse pole saatnud, kuna Rāpinas, nagu järgnevalt näeme, tekkis verine kokkupõrge sõjaväe ja talupoegade vahel, mis hiljem väga suurt poleemikat tekitas. Ta ütleb, et poleks seal muud vaja olnud, kui kord mõjusalt tuld anda, ja kogu "lärmil" oleks olnud lõpp.² Pahandamiseks oli J. Sieversil omajagu põhjust, sest just Rāpina oli kujunenudki keskuseks, kus igal pühapäeval kiriku juures kohtusid nelja kihelkonna - Rāpina, Põlva, Võnnu ja Vastseliina talupojad. Need kogunenised kujunesid ühiseiks nõupidamisiks, kus arutati ka

¹ Eesti NSV ajalugu, lk.156.

² K.L. B l u m, Ein russischer Staatsmann. Des Grafen Jakob Johann Sievers Denkwürdigkeiten, II Bd., Leipzig und Heidelberg, 1857, lk.463.

pearahamaksu ja teotegemisega seoses olevaid küsimusi.¹

Sellest olukorrast tingituna saabusid 8.juunil Riiga senaatorid A.R.Vorontsov ja M.N. Dolgorukov, kes pidid revideerima asehaldusvalitsuse poolt ellukutsutud asutusi ja uurima talurahva rahutusi.²

Rahvapärimusi kasutades kirjutab Jakob Jaagumann, et kolm räpinlast, Kõpsi Peedo, Uusna Jaan ja Punni Juhan, sõitnud Riiga, et keisrinnale kaevata oma rahva häda. Õnn oli meestel hea ja nad pääsesid keisrinna "aktitandi"³ jutule.

Tuleb märkida, et Jaagumann oma pärimustes, mida ta on kirjutanud 20.veebruaril 1876.a., seega 92 aastat peale Räpina ülestõusu, eksib kõigepealt ülestõusu aastaga 1750 (pro 1784), mis siiski oluliselt pärimuste väärtust ei vähenda. Teiseks eksib ta ühe ülestõusu organisatori, Uusna Juhani, eesnimega, nimetades teda Uusna Jaaniks. Seda selgitavad Räpina ülestõusu kohta koostatud protokol-
lid.⁴

Edasi räägib Jaagumann, et adjutandi juures olevat meeste juttu tõlk valesti tõlkinud. Kõpsi Peedo ja Uusna

¹ M. S t e p e r m a n i s, op.cit., lk.360 ja 365.

² Eesti NSV ajaloo lugemik. I kd. Koostanud J.Kahk ja A. Vassar, Tallinn 1960, lk.299.

³ Adjutandi.

⁴ ENSV RAKA, f. 297, nim.4, s.-ü. 5, l. 116.

Juhan olevat osanud vene keelt. Punni Juhan, kes "pooleldi" seda olevat osanud, ütelnud Kõpsi Peedule: "Peedo, sõkõ seh, võta no venne kiil välla!" Mehed olevat nüüd ise vene keeles seletanud, et tõlk valetas, mispeale adjutant olevat lasknud tõlgi vangistada.

See näitab kujukalt rahvakogemusi, et tõepoolest sageli tõlgid, olles mõisnike käsilased, tõlkisid valesti ja keelt mittevaldav talupoeg ei saavutanud sel puhul õigust kunagi.

Meeste palve peale antud neile 25 soldatit Riiaist väljumisel kaitsjaiks kaasa, et mõisnikud neid kinni ei laseks võtta ega saaks karistada sellepärast, et nad käisid õigust otsimas. Soldatid olevat saatnud mehi 25 versa ja siis olevat pöördunud Riiga tagasi. Mehed aga tulnud salateid mööda koju.¹

Nii oli küll pärimuste järgi, kuid kindel on see, et Räpina talupoegade poolt oli Riiga kubermanguvalitsusse kaevatud, mis nähtub kindralkuberner Browne'i ja salanõunik Vorontsovi ja Dolgorukovi raportist 1784.a. 9. juulil Katarina II-le.²

¹ Jakob Jaagumann kirjutas oma pärimused Kureküla peremehe Peeter Jaagumanni mälestuste põhjal. Jakob Jaagumann oli Räpina valla, Kõnnu küla, Miko talu peremees, suri 1910.a. Vt. Räpinast, "Postimees" nr.87 21.IV (4.V) 10, lk.3.

² ENSV RAKA, f.291, nim.1, s.-d. 1322, l. 11-19 ja Eesti NSV ajaloo lugemik, lk. 299, lk. 242.

V. Selimäe foto
1962.a.

1784.a. Räpina talupoegade ülestõusuaegne
härrastemaja restaureerituna.

"Tema Keiserliku Kõrguse kõige alandlikumad orjad", nii algab raport. Raportis antakse aru Räpina talupoegade rahutustest, kus selgub, et Kirepi-Koiola¹ (saksa k. Kirumpää-Koikküla) maakonna alammaakohtule oli antud korraldus Räpina mõisate² talupoegade kaebused võimalikult suure täpsusega koha peal läbi arutada.

Nii sõitiski nimetatud kohus Räpinasse, võttes kaasa Kirepi-Koiola maakonnas asuvast Noteburgi (Schlüsselburgi) jalaväepolgust 30 soldatit ja 2 allohvitseri ning ühe leitnandi.

Vastavalt kohtu käsule pidi ilmuma igast mõisa piirkonnast kaks talumeest ja külavanem Räpina mõisa õue.³

Mainitud maakohus oma raportiga 4.juulil 1784.a. kandis ette: kaebuste arutamiseks vajatud vanemate ja peremeeste asemel kogunes selle kutse peale 4.juuli hom-

¹ Kirepi-Koiolaks (Kirumpää-Koikkülaks) nimetati äsja rajatud maakonda, mis sai hiljem Võru nimetuse.

² Räpina mõisate kompleksi kuulusid sel ajal Räpina, Võõpsu, Palu, Ravila ja Kahkva mõisad eesti ja vene talupoegadega.

³ P. V o o l a i n e, Räpina talupoegade kaikasõda 1784.a., "Postimees" nr.119, 4.V 1939 ja P. V o o l a i n e, Räpina ja Karula talurahva ülestõusud suvel 1784.a., "Edasi" nr.178, 8. IX 1954.

mikul Rāpina mõisa õue enam kui kuussada talupoega.¹

J. Jaagumanni poolt antud rahvapärimuste järgi olevat ühel laupäeva õhtupoolikul, kui päike veel kõrgel oli, teomeestel kästud töö lõpetada ja koju minna peremeestele ütlema, et homme tuleb "seadusesilm" Riist ise kohale uut seadust välja jagama. Tulgu kõik peremehed uut seadust vastu võtma. Teomehed polevat mallanud kauem aega viita, vaid lükanud sõnnikukoormad ümber ja hakanud kiiresti koju kihutama, kuna parajasti mõisas olevat sõnnikuvedu toimunud.

See on vaid rahvapärimus ning ligi sada aastat hiljem kirja pandud. Pole ime, et selle aja jooksul inimestel üht-teist ununeb ja möödunut nähakse tihti läbi teiste prillide. Taoliselt Jaagumanniga valgustab seda sündmust ka A. Grenzstein² ja Rāpina valla Kureküla kooliõpetaja S. Keerd³, kes ütleb, et ülestõus toimus 1789.a. (eksib 5-aastaga).

¹ Sel ajal oli Rāpina mõisa omanikuks Gerhard Friedrich von Löwenwolde, 60 a. vana. Valitsejaks (rev. kirj. j. inspektoriks) oli Carl Johann Moryn, 53 a. vana. (ENSV RAKA, f.1865, nim.A., s.-ü. 70:4, l.10-11). Pastoriks oli Franz Bernhard Frank von Frankenstein ja köstriks Wilhelm Heinrich Kelch.

² A. G r e n z s t e i n, Herrenkirche oder Volkskirche? Eine estnische Stimme im baltischen Chor, Jurjew 1899, lk.53-54.

³ S. K e e r d, Rāpina sõda, A.Grenzsteini kirjakogu, KMKO, f. 38, 3, l. 217-221.

Kõigepealt, J. Jaagumanni järgi pidi ülestõus järelikult toimuma pühapäeval päeval, mis aga ei sobi ametlikes dokumentides antud andmetega. 4.juuli (vana kal.järgi) oli harilik nädalapäev (neljapäev).¹ On ka vastuoline, et mõisas sõnnikut veeti, kuna kindralkubernereri raportist Katariina II-le selgub, et rahutute talupoegade mässamise tõttu ei olnud selles maakonnas veel põllud külviks ette valmistatud ja isegi ei olnud alustatud nende väetamist, heinategemisest rääkimata.

Talupoegade suurehulgaline kokkutulek Räpinas viitab sellele, et nad olid organiseeritud. Neil pidi olema enesete hulgast võrsunud juhid ning pealegi, nagu hilisemad andmed näitavad, võtsid sellest ülestõusust osa ka venelased. Isegi ülestõusu juhtide hulgas oli üks venelane.² Pole ka usutav, et sellisel äreval ajal mõis soovis nii suurehulgalist talupoegade kogunemist.

J. Jaagumann nimetab seda ülestõusu "puuaia sõjaks",³ kuna talupojad olevat kokku kutsutud mõisa puuaeda, mis seks puhuks olevat tühjaks tehtud.

¹ St. Petersburgischer Kalender auf das Jahr nach Christi Geburth 1784, welches ein Schalt - Jahr von 366 Tagen, gerichtet auf die vornehmste Orte des Rußischen Reichs, St. Petersburg s.a., pag-1a.

² M. S t e p e r m a n i s, op.cit., lk.349.

³ J. K a l d o j a, 175 aastat Räpina talurahva ülestõusust, "Sotsialistlik Räpina" nr.111, 17.IX 59, lk.2.

Vastavalt raportile,¹ valgustatakse sündmust järgmiselt: "Ja kui kohus nõudis sellelt jõugult kaebuste toojaid, siis ei tahtnud nad ei tuua kohtu ette neid ega üldse ka minna tagasi koju, karjudes jultunult, ühel häälkel kohtule, et nemad tahavad kõik seista üksteise eest, tarbe korral vägivalda tarvitada. Kasutades selle talupoegade mässulise "jultumuse" juures kõige mahedamat noomimist, et pöörata neid õigele teele ja sõnakuulmisele, lubas maakohus lõpuks jätta unustusse kõik nende häbematused ja püüda kõige neile tehtud ülekohtu heakstegemist, kui nad rahunevad, aga vaatamata sellele julges üks jõugust tõugata komandeerivat leitnanti. Kohus, nähes seda lihtrahva väljaastumist ja olles ohus, leidis olevat vajaliku selleks, et mitte lasta mässavaid talupoegi minna liiga häbematuks, käskida komandot talupoegade jõuku ümber piirata, et neid hirmutada ja tuua sõnakuulmisele. Aga seda märgates tõmbasid talupojad välja hõlma alla peidetud kaiked ja püüdes välja tungida rõngast, haavasid 4 soldatit, kes tõrjusid neid tagasi püssipäradega. See viimane jultumus juba ka relvastatud komando vastu sundis kohut, nii [enda] päästmiseks kui ka pimestatud mässajatele aru pähepanemiseks, ründama ja käskima komandot nende pihta lasta, mille juures siis tapeti 5 inimest ja haavati 8. Suurimaks kurvastuseks ei olnud sellel õpetusel aga soovitud mõju, sest talupojad, kes tungisid läbi [sõdurite] rinde, jooksid

¹ ENSV RAKA, f. 291, nim.1, s.-ü. 1322, l. 11-19.

V. Selimäe foto

1962.a.

Koht, kus asus Räpina mõisa puuaed.

mõisaõue teise särke ja, lõhkudes aia, relvastasid end teivastega ning jäid sellesse seisukorda tunniks-kaheks, arvates nähtavasti, et neid jällegi kutsutakse."¹

Rahvapärimuse järgi polevat talupoegadel kaikkaid kaassas olnud, nad olevat saanud möödaminevatelt karjatalitajatelt paar toobripuud. Nende toobripuudega olevatki nad löönud maha väravat valvanud soldatid ja põgenenud. Väravast väljapõgenemisel olevat ühele peremehele soldati poolt torgatud kõhtu. See jooksnud kodu poole soolikad süles. Teel tulnud talle kerjus vastu, kes seda nähes põgenenud kirikusse, kus parajasti jutlust peetud. Kerjus teatanud kirikulistele, et väljas on sõda. Nüüd põgenenud ka kirikulised hirmuga kirikust, kes uksest, kes aknast, kust aga keegi sai, ainult vigased ja sandid jäänud kirikusse, kuna nad põgeneda polevat suutnud. Teada saades rahva paanikast kirikus, saatnud "seaduse silm"² mõisast timuka rahvast rahustama. See tulnud ja kõndinud, punased rõivad seljas, mõõk vööl, ning öelnud hirmsal häälel eesti keeles rahvale: "Ei tapa, ei tapa, ei tapa!" 1939.a. kirjutas P. Voolaine "Postimehes",³ et veel praegu imiteerib

¹ Eesti NSV ajaloo lugemik, lk.300.

² Kõrge ametnik.

³ P. V o o l a i n e, Räpina talupoegade rahutustist 1750 või 1784.a., "Postimees" nr.118, 3.V 1939, lk.7.

Tooste sepp Toode Taani¹ timuka õudset häält, kui viimane tuli rahvast kirikusse rahustama ("Ei tabba , ei tabba, ei tabba!").²

Räpina ev.-luteri koguduse surmameetrika raamatust saame andmeid ainult kahe ületõusus surmasaanu kohta märkusega: "Wurden bei einer erregten Aufstand von den Soldaten erschossen".³

Nimelt on maetud 1784.a. 5. juulil Kirmsist (Kirmsi küla) Oina Jaan, 55 a. vana, ja Nahhalt (Naha küla) Siuga Peter (Tsuuga Piidre), 60 a. vana.⁴

Ülejäänud kolme surmasaanu kohta puuduvad andmed. Võib-olla olid need ap.-õigeusku. Räpina ap.-õigeusu koguduse arhiiv aga põles ära, mistõttu nende kohta andmeid ei leidu. Ka naaberkoguduste sünni-surmameetrika raamatute kontrollimine ei andnud tagajärgi.

1795.a. Räpina mõisa revisjoni kirjade järgi, mil-line sisaldab ka eelmise, 1782.a. revisjoni andmeid, on surnud 1784.a. mõisa lukksepp Meni (Meeni)Jaan,⁵ olles 1782.a. 46 a. vana. Samuti on surnud 1784.a. mõi-sa aednik Onni Mardi Jaan⁶ ja plotnik Supsa Paap.⁷

¹ Surnud.

² Sel korral oli Räpinas veel madal puukirik. Uus kirik ehitati 1785. aastaks.

³ ENSV RAKA, f. 1269, nim.3, s.-ü.2, lk.905.

⁴ Sealsamas.

⁵ ENSV RAKA, f. 1865, nim.A₁, s.-ü. 70:4, 1,13.

⁶ Sealsamas, 1.15.

⁷ Sealsamas, 1.15.

Esimene oli 1782.a. 30 a.vana, teine 50 a.vana. Ev.-lut. koguduse sünni- ja surmameetrika raamatus nende kohta andmeid pole. Siin võib teha vaid oletusi, midagi kindlat ütelda ei saa.

Et olukord tõesti kriitiline oli, võib järeldada kohtu raportist, milles kirjutatakse, et nii mõisnikud kui ka valitsejad olid tapmisohus. Kuna aga talupojad võtsid mõisast kõik valvurid, töömehed ja töönaised ära ega tahtnud mõisale allumisest üldse midagi teada, siis otsustas kohus sõjakomandoga kohale jääda ja oodata Riia asehalduri korraldust, kirjutades samal ajal Tartu maa-kohtule, et viimane saadaks sõjakomandole toetust.

Nii saadetigi Rāpinasse 50 soldatit koos kapteni ja vastava arvu ülemohvitseridega. Ühtlasi saabus Rāpinasse asja uurima ka kohtupalati departemangu liige krahv Manteuffel, kellele oli ülesandeks tehtud kuulutada "Keiserliku Kõrguse armu ja andestust juhul, kui talupojad oma üleastumist kahetsevad, vastupanu puhul aga "saata nende peale õiglast viha vähemagi halastuseta".¹

Krahv Manteuffelile tehti aga ülesandeks võtta kinni mässu algatajad ning saata sellest raport Peterburisse. Kui aga talurahva seas esineb vastuhakkamisi, siis võib sõjakomando Riia asehalduri loal inimesi tulistada.

Krahv Manteuffel, olles 5 päeva Rāpinas, esitab ette-

¹ ENSV Raka, f. 297, nim.4, s.-ü.5, l.72-75.

kande. Sellest selgub, et ta käskis külades rahval kooneda ning käis kõik külad läbi. Kaasas oli tal ainult vaimulik ja sekretär. Sõjakomandot ligi ei võtnud. Talupoegi noomiti ning seletati nende käitumise õiguslikest tagajärgedest ja lubati, et kui nad oma tegu kahetsevad ja tulevikus sõna kuulavad, siis saavad nemad "Keiserliku kõrguse armu tunda" ning neile andestatakse.

Rahvas läks sõnakuulelikult laiali ning lubas täita edaspidi oma teokohustust.

Ülestõusu algatajaid, (arvult kuus): Husna Johann'it, Wembsi Jak'u (Wämsi Jaak), Sabbali'it, Runnu't, Petev'it ja Möni Mick'u kätte ei saadud. Arvati, et nad on läinud Peterburisse kaebama ja õigust otsima. Seda tõendab ka krahv Manteuffel'i teade 13. juulist Riia asehaldusvalitsusele¹, kus öeldakse, et rahutuse juhte pole olnud võimalik areteerida, kuna 4 neist olevat läinud Narva ja Gatsina kaudu Peterburisse, ülejäänud aga viibivat Osatna külas (Peterburi kubermangus).

Vastavalt 1795.a. revisjoni andmeile, mis sisaldas ka eelmise 1782.a. revisjoni seisu, elas 1782.a. taluperemees Husna Johann² (rev.kirj. Husna Johan) Toolama külas, 41 a. vana, surnud 1785.a. Palokülas elas talu-

¹ M. S t e p e r m a n i s, op. cit. lk.352.

² ENSV RAKA, f. 1865, nim.2, s.-ü. 70:4, l.44.

peremees Sabali Joonase Peeter¹, 43 a.vana. 1795 a. revisjoni teostamisel elas samas Palo külas pops Sabali Peeter², 48 a.vana. Jaamakülas elas taluperemees Runa Peter,³ 47 a.vana, surnud 1783.a. Kõnnu külas elas taluperemees Wemse Jaak⁴, 40 a.vana, kes 1795.a. revisjoni ajal elas. Üldse esineb Wemsi taolisi nimesid palju: nii esineb Vemsi, Vämsi, Vembsi. Tooste külas elas taluperemees Meni Mick⁵, 71 a. vana, surnud 1787.a.

Kuigi siin nimelised andmed täiesti ei ühti, võib oletada seda, et kohtu toimikus on talupoegade nimed mitte-eestlasist ametnike poolt moonutatud.

J. Jaagumanni pärimuste järgi olevat ülestõusu juhid läinud hoopis Riiga õigust otsima, mis aga on väheusutav. Räpina talupojad olid juba Riiga kaevanud, mis selgub sellest, et Räpinasse kohaletulnud Kirepi-Koiola alammaakohtul kästi hoolikalt ja võimalikult suure täpsusega talupoegade kaebust uurida ja arutada.⁶

Riiast kirjutati Peterburi kubermanguvalitsusele, et see saadaks mässajad, juhul kui nad peaksid sinna ilmuma, Riiga.

¹ ENSV RAKA, f. 1865, nim.2, s.-ü. 70:4, l.59.

² Sealsamas, l. 60.

³ Sealsamas, l. 68.

⁴ Sealsamas, l.104.

⁵ Sealsamas, l.104.

⁶ ENSV RAKA, f.291, nim.1, s.-ü.1322, l.11-19.

Senaatorite Vorontsovi ja Dolgorukovi ettekandest Katariina II-le nähtub, et ka nemad palusid "keiserlikku kõrgust" mässajaid juhul, kui nad sinna ilmuvad, saata Riiga," kohtumõistmiseks seaduse järgi".

Kohtu ülekuulamise protokollist aga selgub, et ka Rápina paberivabriku vene elanikkonnast tööliisklassi esindajad olid seotud ülestõusuga. Ässitajate hulgas märgitakse Petev'it, kes töötas paberivabrikus.¹

21. juulil 1784.a. anti Riias välja patent kindral-kuberner Browne'i ja senaatorite Vorontsovi ja Dolgorukovi allkirjadega, milles hoiatati ja noomiti talurahvast Rápina sündmuste pärast. Patent paljundati ka eesti ja läti keeles ning saadeti välja kirikute kaudu rahvale teatamiseks.²

Patendi sisu on järgmine: "Meie sure Keisri Praua Catharina Alexiewna Keige Wenne Riki Üllema = Wallitseja Kesso järrele, nr. 1815.

Saab Keneral Kubneri Graf Browni ning Senateride Graf Woronzowi ning Wirsti Dolgorukkowi polest Keigile Ma-Rahwale Ria Linna Gubernementi sees teada antud; et

¹ M. S t e p e r m a n i s, op. cit., lk. 349.

² Livländische - Gouvernements - Regierungs - Patente..., pagineerimata.

need Ma-Rahwas, monninga rummala Rahwa tühja Jutto läbbi nenda sōggedaks tehtud, et nemmad arwawad, selle Pea =Rahha Maksmissesse läbbi keigest Sannakuulmisest Moisa = Wannematte wasto ja keigest Tööst koggone lahti ollewad, ning jubba mitmes paikas julgeste Nau wotnud keigest Sannakuulmisest ennast issi lahti tehha, ning ka monnes Paikas jubba omma Tiggedust ning Kangekaelust selgeste ning julgeste kül ulleseneitnud, issiärranis on need Reppina Walla-Bahwas ommas hullus peas tahtnud, mitte üksipainis keigest Sannakuulmisest omma Perris - Herrade wasto ennasto ennast lahti tehha, waid ka peäle se keigesugguse Mässamisse läbbi omma sannakuulmatta Süddamed ka Keisrilikko Ma=Kohto wasto häbbematta wisil ulles näitnud nenda, et se Keisrilik Ma=Kohhus piddi Soldatitele Käsko andma nisugguste Wastopannejattide peäle Püssiga lasta, mis läbbi 5 neist Kurjateggiatist mahha lastudi ning paljo hawatud sanud. Sepärrast saab nüüd keige Rahwale teäda antud, et selle präle pantud 70 Cop. Pea-Rahha läbbi, mis iggauhhe Rewisioni aial ülleskirjotud Meesta-Rahwa Pea eest, saab makstud, ükski neist ennemuiste Moisa ning Renti Maksust lahti ei sa, ka mitte neist Teggudest, waid et iggauks peab Moisale teggema, mis enne kohhus on olnud..."¹

¹ Livländische Gouvernements - Regierungs - Patente... pagineerimata.

Edasi manitsetakse rahvast sõnakuulmisele ja mõisa vastu kohustuste täitmisele ning töötatakse keisriproua ärarääkimata armu ja andestust nendele, kes oma süüd kahetsevad. Ühtlasi aga hoiatatakse rahva organisatoreid, nimetades neid tühja jutu levitajaiks, ning ähvardatakse neid kangeimate karistustega.

Räpina ülestõus kujunes signaaliks Liivimaa talurahvale. Vastuhakud toimusid edasi. Mõisnike karmidele repressioonidele vastas talurahvas omapoolsete tasumisaktidega ja veel samal suvel toimus verine kokkupõrge ka Karulas. See kõik äratas laialdast tähelepanu tolleaegsete eesrindlike inimeste hulgas. Nii kirjutab G. Merkel, et Räpinas alustas kohus tegevust ja sõjavägi ei võinud enne lahkuda, kui pidi viis inimest maha laskma ja paljusid haavama.¹ Edasi ütleb ta, et kõikjal levivad tulekahjud ja mõrvad - inimestele õigusi ikkagi ei anta. Ta viitab tolleaegsele talurahva loogikale, et "issand on taevas, aga tõeline issand asub Peterburis", s.t. talupoeg loodab keisrile, et uuendused selle kaudu tuleks, kuid seegi jääb rahva hädade

)

¹ G. M e r k e l, Die Letten vorzüglich in Liefland am Ende des philosophischen Jahrhunderts, Ein Betrag zur Völker - und Menschenkunde, Zweite verbesserte Aufgabe, Leipzig 1800, lk.248.

suhtes külmaks. Üldse idealiseeriti talurahva hulgas keisrit, mis tulenes sellest, et kohalikke valitsejaid-mõisnikke nad tundsid, kuna viimased lasksid sageli mälestust enestest kirjutada talupoja turjale vitsa- ja kepihoopide näol, mis muidugi ei võinud äratada kuigi sümpaatseid tundeid. Keiser aga oli kaugel, teda polnud Räpina talupoeg näinud. Keisri pühaduse oreooli aga levitas kirik oma palvustes. Paluti "keisri-le ja tema prouale tervist ja pikka iga". Sellest pühadusesärast pimestatuna idealiseeris rahvas keisrit. Arvati, et keiser on hea, hoolitseb rahva eest. Ainult kohapeal rikutakse seadusi.

PARUN LÖWENWOLDE TAPMINE

Talurahvas oli rahunenud. 1784.a. sündmused olid seljataga. Jäid vaid valusad mälestused ülestõusust ning selle küllaltki rasketest ohvritest: 5 surmasaanut ja 8 haavatut. Võib arvata, et need sündmused andsid veel kauaks kõneainet, kuna veel praegugi räägitakse Rāpinas sellest rahvapärimuste näol ning teatakse näidata kohta, kus see traagiline sündmus toimus, olgugi et enam pole jälgegi endisest mõisa puuaiast.

1784.a. ülestõusule järgnevakts ärevust tekitavaks sündmuseks kujunes Rāpina paruni, maanõunik Gerhard von Löwenwolde tapmine,¹ mis toimus 1785.a. 13. ja 14. märtsi vahelisel ööl. Tapmine toimus seitsme haavalöömise teel, millest teatas ametivõimudele Vönnu pastor Sass. Tä^gtavasti asendasid pastorid tol ajal mõningail juhtumeil ka kohtu-uurijaid, valvasid oma kihelkonna meelsuse järele ja kuulutasid kirikukantslist valitsuse korraldusi ja määrusi, täites seega haldusametnike ülesandeid. Mõnikord tuli neil tegutseda kohtunike-na, karistada kohapeal vähemaid eksimusi, nagu halba

¹ Vt. ENSV RAKA, f. 291, nim.1, s.-ü.1386, l.1.

vahekorda naabrite, vanemate ja laste ning abielupoolte vahel. Raskematel juhtudel toimetas õpetaja eeljuurdlust ja saatis asja edasi kohtuvõimudele lahendamiseks.¹ Siis on ka arusaadav, miks pastor siin esimese juurdluse teostas.

Tuleb imestada, miks tegi seda Võnnu pastor, kuna sündmustikule vahetus ligiduses elas ju Räpina pastor. Täpseid andmeid selle kohta pole. Tuleb oletada kaht põhjust, ja nimelt: 1) kas polnud Räpina pastorit parajasti kodus, või 2) nagu teada, oli parun Löwenwolde ahne pastoriga kogu aeg riisus, kaebas pastori peale 1777.a. visitatsioonile komisjonile ning nõudis tema karistamist ja ümberpaigutamist; seetõttu viimane ei võtnud ka vaevas uurida paruni surma põhjust.

Tapjat esialgu kindlaks teha ei saadud, kahtlus langes parun Löwenwolde põgenik-talupojale Andrei Feodorovile, kes Räpinast poolteise aasta eest ära põgenes.² Peale tapmist oli nähtud teda Räpina piiri äärses Kalatševa külas lauanõusid müütamas.

Tuleb märkida, et parun Löwenwoldet tuntakse praegugi veel rahva suus toore mõisnikuna, kes alalõpmata

¹ Vt. Hugo Rebane, Lühike ülevaade Rõngu kihelkonna minevikust, Tartu 1938, lk.44.

² Vt. ENSV RAKA, f.291, nim.1, s.-ü.1386, l.1.

laskis inimesi kiriku juures peksutulbas peksta.^{1,2}

Rahvapärimuse järgi olevat paruni hing ööseti ringi hulkunud ning kimbutanud talupoegi. Üks Jaama küla mees käinud paruni hinge ähvardusel igal neljapäeva öösel tema hual palvetamas, kuna vastasel korral lubanud viimane tal loomad ära hukata.³

Ka paruni matustest rääg¹itakse, et vihma olevat sadanud ja kandjatele hõõrdunud raske tinakirst, millega parun olevat maetud, ölad katki.⁴

Nagu nähtub rahvapärimustest, on parun Gerhard von Löwenwoldest väga halvad mälestused ning kui arvestada veel 1784.a. sündmusi ja talupoegade müüki teistele mõisnikele, siis peaks selguma ka arvatav tapmise põhjus — kättemaks.

Võiks ekslikult arvata, et tapmine toimus röövimise otstarbel, kuna asjaosalised viisid kaasa paruni hõbedast lauanõusid, kuldkella ja 6000 rbl. raha, nii nagu

¹ vt. M. E h r l i c h, Ajalooline traditsioon Rāpina ja Kahkva vallast, 1927, lk.74 (KMKO, f.200, E K S, st. ar. 8:5)

² Maria Songi, 98 a. vana, Rāpina alev, 1962.a. jutustuse järgi.

³ Vt. M. E h r l i c h, op.cit., lk.75.

⁴ Z e r n a n d, Karl 55 a. vana, Rāpina alev, 1962.a. jutustuse järgi.

valgustatakse seda ajaloolase Gadebuschi märkmete põhjal ajakirjas "Das Inland" umbes 70 aastat hiljem.¹ Seal räägitakse, et tapmisele olevat järgnenud maja süütamine. Tuli olevat kustutatud paberivabriku tööliste poolt. Sündmuse käigus võis vaestel pärisorjadel tõepoolest tekkida ka iha kulla ja hõbeda järele - pealegi kui nad teadsid, et see on talurahva higi ja vaevaga kokku riisutud ning oleks tulekahjus niigi hukkunud.

Nagu hiljem selgus, oli tapjaks Räpina paberivabriku tööliste poeg Feodor Ivani p. Golay ning tema kaasabiliseks paruni enda põgenik-talupoeg Andrei Feodorov. Mõlemad olid paruni läbi kannatanud. Esimene oli parun müünud Pihkvä ümbruse mõisnikule Hotjaintsoville, see jälle omakorda edasi nekrutiks, kust ta ära põgenes. Teine, Andrei Feodorov, poleks ju muidu põgenenud paruni juurest, kui elu oleks olnud talutav. Feodor Golay ema oli varem paruni juures teenijaks, kuid aeti sealt ära teadmata põhjustel.

Pealegi selgub Gadebuschi kirjutisest "Inlandis",²

¹ W. S c h u l t z, "Die Familie Löwenwolde", "Das Inland", Eine Wochenschrift für Liv-, Est- und Kurland's Geschichte, Geographie, Statistik und Literatur. ^{g/}1858/ Dreihundzwanzigster Jahrgang, nr.22, Dorpat 1859, lk.358.

² Sealsamas.

et Golay olevat õelnud Tartus (teda konvooeriti Tartu kaudu Rāpinasse), et ta tahaks, kui tal veel vabadus oleks, ka parun Löwenwolde venda, kes oli kreisimarssaliks, ära tappa.

Niisiis tuleb tapjaid, eesotsas Golay'ga, pidada rahvatasujateks. Veel tänapäevanigi on ta rahvasuus tuntud legendaarse "Koolapojana" /Rāpina murdes "Kooluupojana"/,¹ mis tuleb sõnadest "Golay poeg".

Vastavalt 1795.a. revisjonikirjadele,² eelmise 1782.a. revisjoni andmeil, elas Rāpina vallas, Paberikülas, rahvasuus "Papreküla" - revisjonikirjades "Slabode" paberivabriku peameistri abi /untermeister/, venelane Ivan Nikita p. Golay, 70 a. vana, tema naine, 55 a. vana, ja poeg Feodor, 19 a. vana, kes oligi tapja. Nende perekonnas oli veel kasutütar, 15 a. vana, kelle kohta on märges, et ta läks mehele Kahkva külla. Ema surmaaastaks on märgitud 1789, isa surmaaastaks 1785 ja Feodori surmaaastaks 1790, mis on ilmne eksitus, kuna Feodor Golay surmati teatavasti 1785.a., mida käsitleme allpool. Võibolla on isa ja poja surmaaastad ära vahetatud, mida pole aga võimalik kontrollida, sest Rāpina ap.-õigeusu kirikuraamatud on 6. jaanuari 1818.a. tulekahju läbi koos kirikuga hävinenud.³ Et Golay'd kui venelased olid ap.-õigeusku, peab järeldama sellest,

1. vt. E h r l i c h, M, op, cit., lk. 23-26.

2. ENSV RAKA, f. 1865, nim. A, ,s.-ü. 70:4, l.18.

3. N. H i n d o, Ap.-õigeusu Rāpina kogudus 1752 - 1937, Tartu /s. a./, lk. 21.

et neid pole sisse kantud Rāpina ev.-luteriusu sünni- ja surmameetrika raamatusse.

Ka parun Löwenwolde tapmise toimikus¹ on kirjutatud Feodor Golay nime asemel Ivan Golay, mis on ilmne isa ja poja nime segiajamine.

Hoopis mõisnikele sõbralikus toonis käsitab parun Löwenwolde tapmist Schultz² eelpool mainitud artiklis "Die Familie Löwenwolde".³

Selles räägitakse, et keegi varas ja mörvar, lõi maha peruni ning röövis 6000 rbl., süütas maja ja põgenes. Mõis päästeti. Oli palju vaeva, et avastada seda kuritööd. Keisrinna, niipea kui ta sellest teada sai, andis käsu asja selgitada ja mörvarid tabada. Peterburi politsei nägi väga palju vaeva, kuid kõik see oleks jäänud asjatuks, kui õnnelik juhus poleks appi tulnud.

Kaks parunist järelejäänud venda⁴ Karl Magnus ja Johan Gustav saatsid oma kaks ustavat teenijat Christian Serne ja Gavriila Frolovi Peterburi, et leida mörvari jälgi. Nad kohtasid seal voorimeest, kes oli arvatava mörvari Peterburi toonud, aga see ei mäletanud maja, mille juures mörvar maha oli läinud, olevat udune ilm olnud. Voorimees viidi politseisse,

1. vt. ENSV RAKA, f. 291, nim. 1, s.-d. 1428, 1.5.

2. Kasutab Balti-ajaloolase Gadebuschi andmeid, kes oli kõnealleva sündmuse kaasaeglane.

3. vt [W. Schultz], Die Familie Löwenwolde, ... lk. 358-359.

4. Parun Löwenwoldel jäi järele ka 3 õde: Anna Jacobina, suri 1790.a. Christina Juliana, suri 1822.a., ja Auguste Helene, suri 1825.a. Üldse oli nende perekonnas 12 last.

kus ees oli keegi parukategija, kes huvi pärast igauhelt päris, miks teda siia oli toodud. Vastavate kirjelduste järgi arvas see kahtlustatavat tundvat. Tema juhatusel põhjal tabatigi tagaotsitav, kelleks osutus Feodor Ivani p. Golay. Teda tundis ära Rāpinast Peterburi saadetud Christian Serne.

Golay oli vahepeal Peterburis enesele maja üürinud, sõiduki hankinud ja teenija palganud. 40 rbl. eest oli ta suurtükiväe ülem-vahtmeistrilt Romaniuselt kirjaliku tunnistuse saanud, et ta oli Ida-Preisi alam. Selle tõendiga sai Preisi ministrilt krahv von Görzilt passi, ettekäändel, et tahab kodumaale sõita. Passiga varustatuna külastas isegi ülempolitseimeistrit ja palus teenistust politseisse, mida talle muidugi ka lubatud oleks, kui tema süütegu poleks avalikuks tulnud.

Avastamine toimus järgmiselt: Politseikornet palus Golay lõunale, kuhu oli kutsutud ka Rāpinast päritolev Christian Serne. Esimese asitõendina leiti Golay juurest parun Löwenwolde kuldtaskukell. Politseimajor sai tabamise eest au-
tasuks 700 rbl., politseikornet 300 rbl. ning leitnandi au-
kreadi.

Kuidas huvitati Rāpinast kohalesaadetud paruni teenijaid Gavriila Frolovit ja Christian Sernet, selle kohta andmed puuduvad. 1795.a. revisjoni kirjades on Christian Serne nime juures märges, et ta on siirdunud Meeksi mõisa valitsejaks.¹

1. ENSV RAKA, f. 1865, nim. A, , s.-ü. 70:4, l. 16.

Ühe rahvapärimuse järgi olevat Sernele selle eest antud tasuks Räpina mõisale kuuluv Maarjamõisa talukoht, ¹ mille kohta aga revisjonikirjades märget ei leidu.

Teise rahvapärimuse järgi Christian Serne ise olevat siirdunud Meeksi mõisa valitsejaks, koha aga olevat müünud sellepärast ära, et rahvas olevat nimetanud ta põlde verepõldeks, sest et ta neid sai reetmise läbi. Ta polevat julgenud Räpinas elada, kuna alalõpmata "Koolapoja" väljaandmist olevat talle ette heidetud. ² Räpinas elunev 98 a. Maria Songi tõendab praegugi, et ta väikese lapsena olevat näinud "Koolapoja" reeturit Sernet, kes hallipäise vanamehena kõndinud kepi najal mõisa poole. Ema olevat talle ütelnud, et see mees andis "Koolapoja" ülesse, kuna tema naabruses olevat sageli räägitud paruni tapmisest ning süüdlaste tabamisest. See, et ta Christian Sernet nägi, ei vasta tõele, kuna viimane oleks pidanud siis olema umbes 120 a. vana. Tõenäoline on, et ta Serne poega Wilhelmit nägi, kes 1795.a. revisjoni kirjades järgi ³ pidi olema umbes 80 aastane, kui Marie Songi sündis.

Rahvapärimuse järgi olevat "Koolapoeg" saanud kätte Odesast. Üks Räpina mõisast kohalessadetud teenija olevat seal läbi lukuaugu piiludes tundnud vöörastemajas viibiva "Koolapoja" ära. ⁴ Kõik need rahvapärimused viitavad siiski sellele,

1. V o o l a a n, Rudolf, 73 a. vana, Räpina-Tooste küla, 1962.a. jutustuse järgi.

2. Sama isik.

3. ENSV RAKA, f. 1865, nim. A₁, s.-ü. 70:4. 1.16.

4. L e p i n d, Jaan 57 a. vana. Räpina alev, 1962.a. jutustuse järgi.

V. Selimäe foto
1962.a.

Maria SONGI 98.a. vana, Räpina vanim
elanik, rahvapärimuste autor.

et "Koolapoeg", tabati mõisateenijate kaasabiga ning tõenda-
vad omakorda, et rahva hulgas leidus reetureid, kes mõüsid
oma kaaslase ära.

Veel räägitakse rahvapärimustes, et "Koolapoeg" olevat
ennast varjanud esialgu mõisa ligiduses asuvas vanas rehetä-
res /"Mustrehes"/, kus teinud lepingu kuradiga, see jälle ole-
vat teda muutnud haakooks, ja selletõttu pole teda seal keegi
märganud. Kuradi poolt antud must hobune seisnud rehe ahju
taga. Sellega olevat "Koolapoeg" minema ratsutanud.¹

See viimane versioon on väga lähedane rahvaluulega. Tun-
dub aga, et siia on imbunud juba kirikumoraali endeid.

Teise rahvapärimuse järgi olevat "Koolapoeg" pärast tap-
mist võtnud mõisatallist hobuse ning tahtnud sellega üle Võõp-
su parve ratsutada, et aga juba valgeks läinud, polevat ta jul-
genud liikuda ning varjanud ennast tee ääres asuvas rehemajas
(rahvasuus Mustrehi). Hobuse olevat peitnud rehe ahju taha
(Olevat tööpoolest olnud suur vahe rehe seina ja ahju vahel,
mida rääkija ise olevat noorpõlves näinud). "Koolapoeg" ise
olevat ennast peitnud rehe partele, rehetarre sisseviiva ukse
kohale. Keegi naine olevat näinud, et mees sõitis hobusega
rehemajja, ning olevat jälgi ajavale opmanile seda ütelnud.
Opman olevat käinud rehetares vaatamas, olnud pime ja ta pole-
vatki midagi näinud.²

Eesti NSV Ajaloo Keskarhiivis on säilinud 1785. aastast
toimik vile kirjaga, mis puudutavad "Koolapoja" saatust.³

1. E h r l i c h, M., op. cit., lk. 23-26.

2. V o o l a a n, R., 1962.a. jutustuse järgi.

3. ENSV RAKA, f. 291, nim. 1, s.-ü. 1428, l. 1-7.

Esimeses kirjas 19. aprillil 1785.a. raporteerib Liivi- ja Eestimaa kindralkuberner Browne keisrinna Katariina II-le, et parun Löwenwolde leiti haavadega voodist öösel vastu 14. märtsi. Kahtlus langeb pärisorjale, kes Rāpinast poolteise aasta eest põgenes. Mees olevat Rāpina piiri ligiduses rääkinud, et ta teeb oma härra ülesandel sisseostusid ja korjab pearahha ning sõidab Moskvasse. Härra olevat käskinud realiseerida oma lauanõusid.

Krahv Browne on kirjutanud Pihkva asehaldusvalitsusele ja Moskva kubermangu valitsusele, et selline mees kinni peetaks.¹

Teises kirjas 3. mail 1785.a. teatab Peterburi kuberner krahv Browne'ile, et parun Friedrich (kirjas "Feodor") Löwenwolde mõrvar Feodor Ivani p. Golay on tabatud. Ka teatatakse, et Feodor Golay'd abistas Andrei Feodorov.

Kolmas kiri 10. maist 1785.a. sisaldab Liivi- ja Eestimaa kindralkuberner Browne'i palvet Peterburi Kubernerile Golay saatmiseks Võrru. Ühtlasi teatab kindralkuberner, et mõrvari abistajana kahtlustatakse tema ema, kes oli vallandatud parunite Löwenwoldede teenistusest.²

Neljas kiri 13.augustil 1785.a. on lähetatud krahv Browne'i poolt Tartu läheduses välilaagris viibivale Suzdali jalaväe polgu ülemale, vürst Štšerēbatovile,³ kus palutakse Võrru saata komando saja reamehe, kapteni ja allohvitseridega linnapea major Osterhauseni käsutusse. Igale sõjamehele antagu kaasa 20 padrunit ja kolme nädala moon. Võrust tuleb

1. ENSV RAKA, f. 291, nim. 1, s.-ü 1428, l. 2.

2. Sealsamas, l. 4.

3. Sealsamas, l. 5-6

komandol liikuda Rāpinasse, kus toimub eksekutsioon Golay üle. Selles dokumendis ongi Feodor Golay nime asemel ekslikult kirjutatud Ivan Golay.

Viieandas kirjas, 16. augustil 1785.a. vastab vürst Štšerbatov krahv Brownellile, et komando on Tartust välja saadetud.¹

Toimikus ei leidu mingit raportit eksekutsiooni kohta. Ainult "Inlandi" 32 aastakäigu 22. numbris 1858.a. art. "Die Familie Löwenwolde" kirjutab dr. W. Schultz, kes on kasutanud 18. saj. Baltimaade ajaloolase Gadebuschi märkmeid, lühidalt Golay hukkamisest. Kuupäeva pole antud, On märgitud ainult augustikuud. Selle järgi piinati Golay'd 2 tundi, kuni ta viimaks suri. Vastavalt rahvapärimustele olevat kogu valla rahvas hukkamise jälgimiseks kohale käsutatud, et sellega neid hirmutada. Hukkamine olevat toimunud Köstri-mäel, Radamaa küla poole viiva tee ääres, umbes 2 km Rāpina mõisast, kus praegu kasvab suur mänd. Ka parun Löwenwolde perekonna matusepaik asub seal ligidal. Hukkamiseks olevat Rāpina mõisa opman lasknud püstitada tulba, mille külge ahelatega olevat riputatud "Koolapoeg". Veel olevat lasknud valmistada ja üles seada lõõtsa, millega pihtisid kuumaks aetud. Tuliste tangidega piinamisel olevat "Koolapoeg" ära minestanud. Ohvitser, kes hukkamist juhtis, olevat tahtnud "Koolapoega" lasta ära puua, et viimase piinu lõpe-

1. ENSV RAKA, f. 291, nim. 1, s.-ü. 1428, l. 7.

tada, opman pole aga lasknud, tahtnud, et kui viimane toibub, paari päeva pärast piinamist jätkata. Selleks siis hakatudki "Koolapoega" vankriga Rápina mõisa viima. Teel olevat üks soldatitest püssipäraga "Koolapoja" surnuks löönud, et viimast poleks enam võimalik piinata. Kui "Koolapoega" hukkamiseks Rápinasse toodud, siis olevat ta tahtnud oma ema näha, keda pole aga ligi lastud.

Koolapoeg olevat maetud Leevaku poole mineva tee äärde, sinna, kuhu mõis oma lõpnud loomi mattis. Enne I Maailmasõda liivavedamisel olevat sealt inimese luud välja tulnud, mistõttu liivavedamine olevat sealt pastor Schultzi poolt ära keelatud.

Ka J. Jaagumann, kohalik ajalooliste traditsioonide ülestähendaja, pole sellest midagi kirjutanud. Ka Mäletu Jaan kui kaasaegne on oma kirjades väga vargsi neist häirivaist sündmusist, parun Löwenwolde tapmisest ning "Koolapoja" hukkamisest, üle läinud. Ainult korraks mainib ta, et parun Löwenwolde tapeti öösel 1785 a. "oma süngi sisse", ja see on kõik. Teatavasti oli Jaan Mäletu usumees ja vennastekoguduse liige ning seetõttu peab järelutama, et usumehele paistis see kõik nii "jõledana", millest ei sobinud pikemalt kirjutada. Kuid üllatav on ka see, et mainides Löwenwolde tapmist, pole ta tapetava kohta väljendanud mingit kaastunnet ega kasutanud ka kiriklikku stiili, nii nagu see kogu tema mälestusile on omane. Ta on ainult fakti märkimisega piirdunud. Mäletu Jaan, olles küll pime, oli siiski oma ajastu kohta arenenud inimene. Talukes igapäevaseid

eluraskusi ja viletsust, omas ta sirgjoonelisust.

Saksa autoritest puudutab krahv Sievers oma mälestustes lühidalt Rápina sündmusi. Ta ütleb: Rápinas, Peipsi ääres, olid talupojad pärast rahustamist nii agarad, et oma mõisahärra, parun Löwenwolde, mõrvasid.¹

See märkus viitab teataval määral tolleaegsete valitusvõimude ettevaatlikkusele, kes haistsid "Koolapoja" rahvatasujat, sest ega muidu poleks teda konvoeeritud nii suure valvesalga poolt. Kardeti kõikvõimalikke rahutusi. Kujukalt väljendas neid kartusi Tartu maakonnaülem Krüdener omas kirjas regideerivale maanõunikule. Ta ütleb, et puudub vaid üks hirmuäratav kurjategija, kes hakkaks kõikide juhiks, ning siis puhkeks talupoegade sõda, eriti Võnnu ümbruses, täiesti leegis.²

Iseloomustades "Koolapoega" tuleb märkida tööka, et ta pidi olema oma aja kohta intelligentne noormees. Ta pidi oskama vene keelt ning arvatavasti ka kirja, sest muidu poleks ta ju saanud politseisse kohta taotleda. Et ta hankis saksa passi, viitab sellele, et pidi oskama ka saksa keelt. Säilinud kohtutoimikud aga tõestavad seda, et ta kuigi palju andmeid ei andnud. Peterburi oludega kohanemine, passi-hankimine jne. annab tunnistust tema ettevõtlikkusest ja energiast. Kuid palju temast jääb meile arusaamatuks, sest puuduvad täpsemad andmed tema isiku, vanemate ja varema vahekorra kohta mõisaga. Teame vaid, et ema oli varemalt

1. K.L. Blum, op. cit., lk. 463.

2. S t e p e r m a n i s, op. cit., lk. 329.

mõisa teenijaks. Rahvapärimuse järgi ta ise olevat olnud Rāpina mõisas toapoisiks koos Christian Sernega. Vastuhakamise pärast parunile olevat ta ära müüdudki.¹

Igatahes rahvapärimustes on ta säilinud legendaarse kujuna.

1. R. V o o l a a n, 1962.a. jutustuse järgi.

K o k k u v õ t e

XVIII saj. viimasel veerandil toimus Baltimaades feodaal-pärisorjusliku korra kriisi süvenemine. Pärisorjuslikud tootmissuhted olid muutunud tootlikele jõududele piduriks. Põllumajanduses valitses vana, iganevunud tehnika, mis mõjus tööviljakusele. Saagikus langes. Talupoeg polnud huvitatud mõisapõldude hoolikast harimisest, oma põldude harimiseks jäi talle aga väga piiratud võimalus. Päratult kurnavaks kujunes talle hobu- ja jalateoorjus, ülejõukäiv voorikohustus, igasugused naturaalkohustused ja andamid nii mõisale kui ka kirikule.

Mõisnike hulgas leviva toretseva eluviisi ning sellega seoses olevate vajaduste kasvamisega suurenes nendel tarve sissetulekute järele. Seda rahuldati kahel viisil. Esiteks talupoegade koormiste suurendamise näol ja, teiseks, tööstusliku tootmise kaudu, peamiselt viinapõletamise teel, millest isegi mõned ahned pastorid, nagu Räpina pastor, kinni haarasid. Need mõlemad teed ruineerisid talupoegi. Sellest siis tuligi, et koormustega äärmuseni viidud inimesed tihti tõrkusid, mille eest karistati julmalt. Karistati isegi peaaegu põhjusetult. Pole siis ka ime, kui peksupostid kirikute juures ülirohke tarvitamise tõttu vajasisid aeg-ajalt remonti.

Sellest raskest olukorrast püüdsid talupojad põgenemisega pääseda, lootes leida mujal soodsamaid eluvõimalusi. Ja tööpoolest, selleks et meelitada enda juurde tööjõudu, antigi uustulnukaile esialgu vähesel määral soodustusi.

Selles feodaal-pärisorjusliku korra kriisi olukorras edenes talupoegadele vaimuvalguse levitamine väga aeglaselt, mõisnikele vastumeelselt. Koolide käsutusse anti kõlbmatuks muutunud hooneid. Kooliõpetajateks seati aga tihti invaliidid, kellest mõisal enam tööjõuna mingit tulu polnud. Madala töötasu tõttu pidid nad käsitööga lissasissetulekut hankima.

Koolid ja kogu vaimne elu XVIII saj. viimasel veerandil seisid kiriku meelevalle all. Kirik püüdis kasvatada kuulekat peret mõisale, jäädes rahva kannatuste ja hädade suhtes ükskõikseks.

1783.a. kehtestatud pearahamaks tekitas talurahva hulgas arusaamatusi. Talurahvas arvas, et see on temale riigivalitsuse poolt kergendusena mõeldud, et sellega vabaneb ta teokohustustest, ning püüdis visalt oma huviseid kaitsta, pöördudes kõrgemate organite poole. See tõi aga omakorda talurahvale uusi repressioone. Kiusati taga õiguseotsijaid. Seoses sellega tekkis enamikus valdades üldrahvalik liikumine, mis oli oma teravikuga pööratud mõisnike vastu. Talurahva hulgast tõusid esile omad organisatsioonid, kes olid peajao kõrgemal oma harimatust ümbrusest. Üheks selliseks osutus Räpina ligiduses te-

gutsev Riia kõrgema kroonu talupoegade koht^u II departemangu talupoegadest kaasistuja Rezniko Peeter. Ta sisendas talupoegadesse julgust ja enesekindlust, organiseerides neid ühisele vastupanule.

Kõige selle taustal toimuski Rāpina talurahva ülestõus 1784.a. Talurahva kaebust arutavate kohtunike kaitseks kohaletoodud sõjaväeüksusel tekkis kokkupõrge üleootuste rohkel arvul kokkutulnud talupoegadega. Siin ilmeski situatsioon, kus talupojad, tundes organiseerimise jõudu ning olles julgustatud oma arvulisest ülekaalust, ei lasknud end enam orjalikult käsutada, ei reetunud juhte, vaid jäid oma nõudmiste juurde. Ainult ootamatu tulistamine ja tehniline ülekaal lõpetasid selle mehise väljaastumise.

Aga ka valitsusvõimud ei julgenud rahva rahustamiseks suureulatuslikult repressiivsele teele asuda, vaid kasutasid paiguti manitsevat meetodit, nagu Rāpinas, mis antud olukorras oma otstarbe täitis. Paremusi need ülestõusud talurahva olukorda otseselt ei toonud, kuid H.J. Jannau siiski avaldab arvamust, et 1784.a. võeti rahutusi esinenud mõisates enam-vähem juhendiks kroonu- vakuraamat, mille tõttu teokohustus võis osaliselt väiksemas ulatuses, nagu ketrus, korrategolitus jne., väheneda.¹

1. /H.J. J a n n a u/ Geschichte der Sklaverey und Charakter der Bauern in Lief- und Ehstland. Ein Beytrag zur Verbesserung der Leibeigenschaft. Nebst der genau-
esten Berechnung eines liefländischen Haakens, s.l.
1786.

Mõisnike hulgas ärevusttekitavaks sündmuseks kujunes 1785.a. Räpina paruni Löwenwolde tapmine. See oli nagu epiloogiks 1784.a. Räpina talurahva ülestõusule.

Selles XVIII saj. viimase veerandi talurahva võitluse käigus tekkis juba kirjanduses üksikuid autoreid, kes hakkasid valgustama Baltimaades valitsevat ebaõiglast olukorda. Repressioonide kartusel nad tihti ei julgenud oma nime nendel teostel avaldada. Nende kirjameeeste poolt avaldatud mõtted, ja talupoegade visa võitlus laostuva feodaal-pärisorjusliku korra pinnal, valmistasid teed järgneva sajandi ulatuslikeks reformideks.

Tartus

29.aprillil 1962.a.

R. Leppa.

KASUTATUD KIRJANDUS JA ARHIIVIFONDID

I MARKSISMI-LENINISMI KLASSIKUTE

TEOSED

E n g e l s, F., Ludvig Feuerbach ja klassikalise saksa filosoofia lõpp. Teoses: Karl Marx ja Friedrich Engels. Valitud teosed, II kd., Tallinn 1960.

L e n i n, V.I., Riigist, Teosed, 29.kd., Tallinn 1953.

II TRÜKITUD ALLIKMATERJALID

Esti NSV ajaloo lugemik, I kd., koost. J. Kahk ja A.Vassar, Tallinn 1960.

H i p p i u s, Th., Wünsche und Vorschläge in Absicht und die Abschaffung der Brache und Einführung die Wechselwirtschaft mit besonderer Rücksicht auf die Oekonomien Ehst-, Lief- und Kurlands, II Th., Reval 1798.

H u p e l, A.W., Die gegenwärtige Verfassung der Rigischen und Revalschen Statthalterschaft, Riga 1789.

H u p e l, A.W., Oekonomisches Handbuch für Lief- und Ehstländische Guthsherren, wie auch für deren Disponenten. Darinn zugleich Ergänzungen zu Fischers Landwirtschaft buche geliefert auch für auswärtige Liebhaber die Liefländischen Verfahrungsarten hinlänglich dargestellt werden, I Th., Riga 1796.

H u p e l, A.W., Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland, I Bd., Riga 1774.

[J a n n a u, H.J.], Geschichte der Sklaverey und Charakter der Bauern in Lief- und Ehstland. Ein Beytrag zur Verbesserung des Leibeigenschaft. Nebst der genauesten Berechnung eines Liefländischen Haakens, s. 1. 1786.

K l e e, C.C.L., Eines deutschen Hauslehrers Pilgerschaft durch Land un Leben (1792-1818), Reval 1913.

[K r a u s e, J.W.], Bilder aus Altlivland, "Baltische Monatschrift" LII Bd., Riga 1901.

Livländische Gouvernements-Regierungs-Patente. Gesammelt und nach des Herrn General-Superintendenten Dr. Sonntag chronologischen Verzeichnisse geordnet von C.T.W. Gofmann, Jahrgang 1784-1785. Enthaltend die Nummern 2256-2362, Riga s.a.

M e r k e l, C., Die Letten vörzüglich in Liefland am Ende des philosophischen Jahrhunderts. Ein Beytrag zur Völker- und Menschenkunde. Zweite verbesserte Aufgabe, Leipzig 1800.

St. Peterburgischer Kalender auf das Jahr nach Christi Geburth 1784, welches ein Schalt-Jahr ist von 366 Tagen, gerichtet auf die vornehmste Orte des Rußischen Reichs, St.Petersburg s.a.

P e t r i, J.Chr., Briefe über Reval nebst Nachrichten von Esth- und Liefland, Ein Seitenstück zu Merckels Letten. Von einem unpartheiischen Beobachter, Deutschland 1800.

[S c h u l t z, W.], Die Familie Löwenwolde, "Das Inland", Eine Wochenschrift für Liv-, Est- und Kurland's Geschichte, Geographie, Statistik und Literatur. Dreiundzwanzigster Jahrgang 1858, nr.22, Dorpat 1859.

Pühhapäva vahhe-luggemissed, mis Otto Willem Masing kirjutanud, "Beiträge" zur genauern Kenntniß der estnischen Sprache. Sechzehntes Heft, Reval 1823.

Полное собрание законов Российской империи, Т. XXI /1781-1783/, т. XXII /1784-1788/0. т. XXIV /1796-1797/, С-Петербург, 1830.

III MUU KIRJANDUS

B i e n e m a n n, Fr., Die statthalterschaftliche Zeit, "Baltische Monatsschrift" XXXI Bd., Reval 1884.

B l u m, K.L., Ein russischer Staatsmann. Des Grafen Jakob Johann Sievers Denkwürdigkeiten, II Bd., Leipzig und Heidelberg 1857.

Eesti NSV ajalugu (Kõige vanemast ajast tänapäevani). Teine trükk. Toimet. G. Naan, Tallinn 1957.

Eesti rahva ajalugu III. Toimet J. Libe, A. Oinas, H. Sepp, O. Liiv, J. Vasar, Tartu 1937.

E i s e n, M.J., Kerjajast koolmeister, "Postimees" nr. 262, 15.XI 16.

G r e n z s t e i n, A., Herrenkirche oder Volkskirche? Eine estnische Stimme im baltischen Chor, Jurjew 1899.

H i n d o, N., Ap.-õigeusu Räpina kogudus 1752-1937, Tartu s.a.

[J a a g u m a n n, J.], Räpina puuaia sõda, Petseris 1933.

K a l d o j a, J., 175 aastat Räpina talurahva ülestõusust, "Sotsialistlik Räpina" nr. 111, 17.IX 1959.

K o n k s, J., Eestimaa feodaal-pärisorjuslik põllumajandus ja talurahva olukord XVIII saj. lõpul ning XIX saj. 1. aastakümnel (Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised - vihik 96), Tartu 1960.

K r u u s, H., Eesti Ajalugu kõige uuemal ajal I. Eesti rahvusliku ärkamiseni, Tartu 1927.

Kui Keiser saatis Võru rahvale tervitusi, "Võru Teataja" nr.93, 20.VIII 31.

P /õ l d m ä e/, R., Pimeda koolmeistri ja usumehe Mäletu Jaani kannatusrikkast elukäigust, "Postimees" nr.19, 25.I 44.

R e b a n e, H., Lühike ülevaade Rõngu kihelkonna minevikust, Tartu 1938.

R a p p i n , "Das Inland". Eine Wochenschrift für Liv-, Est- und Kurland's Geschichte, Geographie, Statistik und Literatur. Zweiundzwanzigste Jahrgang nr.46, Reval 1857.

S a a r m a n, A., Pudemeid Räpina koguduse ajaloost, Võru 1935.

S t e p e r m a n i s, M., Zemnieku nemieri Vidzemē 1750-1784, Riga 1956.

T o b i e n, A., Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhunderts, I Bd., Berlin 1899.

V o o l a i n e, P., Räpina ja Karula talurahva ülestõusud suvel 1784.a., "Edasi" nr.178, 8.IX 1954.

V o o l a i n e, P., Räpina talupoegade kaikasõda 1784.a., "Postimees" nr.119, 4.V 1939.

V o o l a i n e, P., Räpina talurahva ülestõusu ohvrid 1784.a., "Koit" nr.42, 7.IV 62.

Võrumaa. Koguteos. Tartu 1926.

Д ю б ю к, Е.Ф., Крестьянское движение в Лифляндии во второй половине XVIII века, "Исторические записки" № 13, Москва 1942.

IV KÄSIKIRJALISED MATERJALID

Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr.R. Kreutzwaldi nimeline
kirjandusmuuseum, käsikirjade osakond
(KM KO) Tartus:

E h r l i c h, M., Ajalooline traditsioon Räpina ja Kahkva
vallast, Tartu 1927, f.200, M 58:1.

K e e r d, S., A. Grenzsteini kirjakogu, Räpinasõda, f. 38,3.
[Mäledu Jaan]. Elulugu, Õ E S, M.A. 18921.

Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslik Raamatukogu:

T r a a t, A., Talurahva õiguslik olukord Liivimaal feodalis-
mi lagunemise perioodil, (Dissertatsioon),
Tartu 1955.

Löwenwoldede kirjavahetus, mscr. 931, nr.1274.

V ARHIIVIFONDID

Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (ENSV RAKA) Tartus:

Fond 29 - Eestimaa kuberneride kantselei.

Fond 291 - Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kindral-
kuberneride kantselei.

Fond 297 - Liivimaa kubermanguvalitsus.

Fond 1269 - Räpina evangeeliumi-luteriusu Püha
Mikaeli kirik.

Fond 1865 - Liivimaa kubermangu revisjonikirjade
kogu.

VI SUULINE TRADITSIOON

Kogutud Rāpinast 1962.a. järgmistelt isikutelt:

L e p i n d, Jaan. Ehitustööline, Rāpina alev, 57 a. vana.

Z e r n a n d, Karl. Paberivabriku meister, Rāpina alev,
55 a. vana.

S o n g i, Maria. Pensionär, Rāpina alev, 98 a. vana.

V o o l a a n, Rudolf. Invaliid, Rāpina, Tooste küla,
73 a. vana.

S i s u k o r d

1. Sissejuhatus	2
2. Talurahva olukord Liivimaal XVIII saj. viimasel veerandil	6
3. Talurahva õiguslik olukord	24
4. Ülestõus Rāpinas	33
5. Parun Löwenwolde tapmine	52
6. Kokkuvõte	66
7. Kasutatud kirjandus ja arhiivifondid	71
8. Skeemid ja illustratsioonid:	
1. Rāpina mõisa ümbrus aastail 1784-1785... 32/33	
2. 1784.a. Rāpina talupoegade ülestõusu- aegne härrastemaja restaureerituna . . .	38/39
3. Koht, kus asus Rāpina mõisa puuaed . . .	42/43
4. Maria Songi - 98 a. vana, Rāpina vanim elanik, rahvapärimuste autor.	59/60